МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
АГРОБІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Спеціальність G18 «Геодезія та землеустрій»

Допускається до захисту:
Завідувач кафедри геодезії,
землеустроюта інженерії безпілотних
технологій
_____ к.е.н., доцент Т.М. Сіроштан
«09» листопада 2026 року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)
Кваліфікація: «Магістр геодезії та землеустрою»

Виконав: Марчук Сергій Леонідович _____
Керівник: доцент Комарова Н.В. _____
Рецензент: PhD з економіки Тарнавський В.А. _____

Біла Церква 2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Агробіотехнологічний факультет
Спеціальність G18 «Геодезія та землеустрій»

Затверджую
Гарант ОП «Землеустрій та кадастр»
_____ к.е.н., доцент Камінецька О.В.
«25» вересня 2025 р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу здобувачу

Марчуку Сергію Леонідовичу

Тема: Удосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій в контексті процесів децентралізації.

Затверджено наказом ректора № 442/С від 16.10.2026 р.

Термін здачі студентом готової кваліфікаційної роботи в деканат: до 09.11.2026р.

Вихідні дані для кваліфікаційної роботи:

1. Дані про земельний фонд, населення Коблівської сільської територіальної громади Миколаївської області.

2. Статистичні дані про земельний фонд, валовий регіональний продукт і викиди забруднювальних речовин Миколаївської області.

3. Законодавчі та нормативно-правові акти України з питань децентралізації, землеустрою та охорони земель.

4. Документи ЄС щодо Спільної аграрної політики та розвитку сільських територій.

5. Наукові праці з управління землекористуванням та еколого-економічних механізмів.

Перелік питань, що розробляються в роботі:

1. Теоретичні засади еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій.

2. Аналіз землекористування та еколого-економічних інструментів управління на рівні сільської громади.

3. Напрями удосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій.

Календарний план виконання роботи:

Етап виконання	**Дата виконання етапу**	**Відмітка про виконання**
Огляд літератури	Жовтень 2025-вересень 2026	Виконано
Методична частина	Листопад 2025 – травень 2026	Виконано
Дослідницька частина	Червень - вересень 2026	Виконано
Оформлення роботи	Жовтень 2026	Виконано
Перевірка на плагіат	Початок листопада 2026	Виконано
Подання на рецензування	Листопад 2026	Виконано
Попередній розгляд на кафедрі	Листопад 2026	Виконано

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Наталія КОМАРОВА

Здобувач _____ Сергій МАРЧУК

Дата отримання завдання 25.10.2025 р.

АНОТАЦІЯ

Марчук Сергій Леонідович. Удосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій в контексті процесів децентралізації.

Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю G18 «Геодезія та землеустрій», кваліфікація «Магістр геодезії та землеустрою». – Білоцерківський національний аграрний університет, м. Біла Церква, 2026.

Кваліфікаційна робота присвячена обґрунтуванню теоретико-методичних положень і розробленню практичних рекомендацій щодо вдосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій в умовах децентралізації. У першому розділі розкрито сутність сільських територій як об'єкта управління землекористуванням, проаналізовано вплив децентралізації на систему управління земельними ресурсами громад, удосконалено класифікацію еколого-економічних інструментів. На прикладі Коблівської сільської територіальної громади Миколаївської області проаналізовано структуру землекористування, розраховано коефіцієнти екологічної стабільності та антропогенного навантаження, здійснено оцінку ресурсного декаплінгу в регіоні, проаналізовано роль плати за землю в бюджеті громади та стан застосування еколого-економічних інструментів, виконано SWOT-аналіз. Узагальнено зарубіжний досвід, обґрунтовано комплекс еколого-економічних інструментів, що включає оптимізацію структури угідь, екологічну диференціацію плати за землю, цільовий фонд охорони земель і платежі за екосистемні послуги, запропоновано механізм їх впровадження та здійснено сценарну оцінку його ефективності.

Кваліфікаційна робота магістра містить 68 сторінок, 17 таблиць, 9 рисунків, список використаних джерел із 51 найменувань.

Ключові слова: землекористування, сільські території, децентралізація, територіальна громада, еколого-економічні інструменти, коефіцієнт екологічної стабільності, плата за землю, платежі за екосистемні послуги.

ABSTRACT

Marchuk Serhii. Improvement of environmental and economic instruments for land use management in rural areas in the context of decentralization processes.

Qualification work for obtaining the second (master's) level of higher education in specialty G18 "Geodesy and Land Management", qualification "Master of Geodesy and Land Management". – Bila Tserkva National Agrarian University, Bila Tserkva, 2026.

The qualification work substantiates theoretical and methodological provisions and develops practical recommendations for improving environmental and economic instruments for land use management in rural areas under decentralization. The first chapter reveals the essence of rural areas as an object of land use management, analyzes the impact of decentralization on the land management system of communities, and improves the classification of environmental and economic instruments.

The second chapter, using the example of Koblevo rural territorial community of Mykolaiv region, analyzes the land use structure, calculates the coefficients of ecological stability and anthropogenic load, assesses resource decoupling in the region, examines the role of land payments in the community budget and the current use of environmental and economic instruments, and presents a SWOT analysis.

The third chapter summarizes foreign experience, substantiates a set of environmental and economic instruments including optimization of the land structure, ecological differentiation of land payments, a targeted land protection fund and payments for ecosystem services, proposes a mechanism for their implementation and provides a scenario-based assessment of its effectiveness.

The master's qualification work contains 68 pages, 17 tables, 9 figures, and a list of 51 references.

Keywords: land use, rural areas, decentralization, territorial community, environmental and economic instruments, ecological stability coefficient, land payment, payments for ecosystem services.

ЗМІСТ

ВСТУП 7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ 11
1.1. Сільські території як об'єкт управління землекористуванням 11
1.2. Децентралізація та трансформація управління земельними ресурсами сільських громад 16
1.3. Система еколого-економічних інструментів управління землекористуванням 22
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ НА РІВНІ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ (НА ПРИКЛАДІ КОБЛІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ) 27
2.1. Природно-господарська характеристика та структура землекористування громади 27
2.2. Еколого-економічна оцінка землекористування в регіональному контексті 32
2.3. Оцінка чинних еколого-економічних інструментів управління землекористуванням громади 36
РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ 41
3.1. Зарубіжний досвід застосування еколого-економічних інструментів на сільських територіях 41
3.2. Обґрунтування комплексу еколого-економічних інструментів управління землекористуванням громади 46
3.3. Механізм впровадження інструментів та оцінка його ефективності 52
ВИСНОВКИ 58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 61

ВСТУП

Актуальність теми. Сільські території займають переважну частину площі України, тут зосереджено основні земельні ресурси, проживає близько третини населення та формується аграрний потенціал держави. Реформа децентралізації, розпочата у 2014 році і завершена формуванням 1469 територіальних громад у 2020 році, передала сільським і селищним громадам широкі повноваження з управління розвитком своїх територій, а Закон України № 1423-IX зробив їх розпорядниками земель за межами населених пунктів. Відтак ефективність управління землекористуванням сільських територій тепер значною мірою залежить від спроможності самих громад застосовувати сучасні еколого-економічні інструменти.

Водночас землекористування сільських територій України характеризується надмірною розораністю, низькою лісистістю, деградацією ґрунтів і порушенням екологічної рівноваги агроландшафтів. Економічні інструменти, доступні громадам (плата за землю, нормативна грошова оцінка, оренда), здебільшого виконують фіскальну функцію і слабко пов'язані з екологічними цілями. Повномасштабна збройна агресія російської федерації додала нові виклики: скорочення доходів місцевих бюджетів, переміщення населення, пошкодження та мінне забруднення земель, а також тимчасові обмеження в регулюванні земельних відносин. За цих умов удосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій набуває особливої актуальності.

Теоретичні засади управління земельними ресурсами та екологізації землекористування розкрито в працях А. М. Третяка, Д. С. Добряка, А. Г. Мартина, М. А. Хвесика, А. Я. Сохнича. Еколого-економічні механізми управління сільськими територіями в умовах децентралізації комплексно досліджено в дисертаційній роботі Г. Б. Олійник, яка запропонувала системне трактування сільської території, методичний підхід до оцінки екологічних впливів на основі коефіцієнта екологічної стабільності та ресурсного декаплінг-фактора, а також систематизацію інструментів відновлення сільських

територій. Серед зарубіжних учених засади управління спільними природними ресурсами сформулювала E. Ostrom, екологічної економіки – H. Daly і J. Farley , оцінки екосистемних послуг – R. Costanza, платежів за екосистемні послуги – S. Wunder.

Водночас питання добору та поєднання еколого-економічних інструментів саме у сфері землекористування на рівні конкретної сільської громади, з урахуванням її природно-ресурсної специфіки, бюджетних можливостей і обмежень воєнного часу, потребують подальшого опрацювання.

Мета та завдання дослідження. Мета кваліфікаційної роботи полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних положень і розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій в умовах децентралізації.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

– розкрити сутність сільських територій як об'єкта управління землекористуванням;

– проаналізувати вплив децентралізації на систему управління земельними ресурсами сільських громад;

– обґрунтувати класифікацію еколого-економічних інструментів управління землекористуванням;

– надати природно-господарську характеристику та проаналізувати структуру землекористування Коблівської сільської територіальної громади;

– здійснити еколого-економічну оцінку землекористування громади в регіональному контексті;

– оцінити чинні еколого-економічні інструменти управління землекористуванням громади;

– узагальнити зарубіжний досвід застосування еколого-економічних інструментів на сільських територіях;

– розробити комплекс еколого-економічних інструментів управління землекористуванням громади;

– запропонувати механізм впровадження інструментів та оцінити його ефективність.

Об'єктом дослідження є процеси управління землекористуванням сільських територій в умовах децентралізації (на прикладі Коблівської сільської територіальної громади Миколаївської області).

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та прикладні засади застосування еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій.

Методи дослідження. Використано: абстрактно-логічний і монографічний методи – для узагальнення понятійного апарату та зарубіжного досвіду; системний підхід – для обґрунтування класифікації інструментів і механізму їх впровадження; статистичний і порівняльний аналіз – для дослідження структури землекористування та бюджетних показників; методи оцінки екологічної стабільності території, антропогенного навантаження та ресурсного декаплінг-фактора – для еколого-економічної оцінки; балансовий і розрахунково-конструктивний методи – для оптимізації структури землекористування; SWOT-аналіз і сценарний підхід; графічний метод.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти України, документи ЄС, статистичні дані Держстату, дані Коблівської сільської територіальної громади та Миколаївської області, наведені в дисертаційному дослідженні Г. Б. Олійник, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в такому:

– удосконалено класифікацію еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій за функціональною ознакою (регуляторні, фінансово-економічні, інформаційно-планувальні, інституційно-партисипативні) з визначенням суб'єктів їх застосування після децентралізації;

– запропоновано комплекс еколого-економічних інструментів для сільської громади з рекреаційно-аграрною спеціалізацією, що поєднує

оптимізацію структури угідь, диференціацію плати за землю, цільовий екологічний фонд і платежі за екосистемні послуги прибережних ландшафтів;

– дістали подальшого розвитку підходи до оцінки еколого-економічного стану землекористування сільської громади на основі коефіцієнта екологічної стабільності, коефіцієнта антропогенного навантаження та ресурсного декаплінг-фактора.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання пропозицій органами місцевого самоврядування сільських громад під час розроблення стратегій розвитку, комплексних планів просторового розвитку територій і місцевих програм охорони земель.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Сільські території як об'єкт управління землекористуванням

Поняття «сільська територія» в науковій літературі тлумачать неоднозначно. Найпоширенішим є територіально-поселенський підхід, за яким сільська територія – це частина території держави за межами міст, що включає сільські населені пункти та прилеглі до них землі. Функціональний підхід акцентує на домінуванні сільськогосподарського виробництва та природокористування в економіці території. Соціально-економічний підхід розглядає сільську територію як середовище життєдіяльності сільського населення з притаманними йому способом життя, системою розселення та інфраструктурою. Г. Б. Олійник, узагальнивши ці підходи, запропонувала розглядати сільську територію як систему, до складу якої входять економічний, екологічний і соціальний блоки, а її стійкість і розвиток забезпечуються самоорганізацією сільських громад, яка обмежується економічними передумовами, формальними й неформальними правилами, а також непередбачуваними обставинами – воєнними конфліктами, екологічними та кліматичними загрозами [1].

Системний характер сільської території проявляється в наявності взаємопов'язаних елементів, структури, функцій і здатності до саморозвитку. Ключовим елементом, що інтегрує всі блоки системи, є земля. Саме земельні ресурси одночасно виступають основним засобом виробництва в сільському господарстві, просторовим базисом розміщення поселень та інфраструктури, природним ресурсом і компонентом довкілля [2]. Тому управління землекористуванням є стрижнем управління розвитком сільських територій загалом.

Сільські території виконують низку функцій, які мають бути враховані під час управління землекористуванням (рис. 1.1). Виробнича функція полягає

у виробництві сільськогосподарської продукції, сировини та продовольства. Демографічна – у відтворенні населення та трудових ресурсів. Поселенська – у забезпеченні умов для проживання. Екологічна – у підтриманні природної рівноваги, збереженні біорізноманіття, ґрунтів і водних ресурсів. Рекреаційна – у створенні умов для відпочинку, туризму та оздоровлення. Соціокультурна – у збереженні традицій, культурної спадщини та історичних ландшафтів. Між цими функціями часто виникають суперечності: розширення ріллі для виробничої функції зменшує площі природних угідь, необхідних для екологічної та рекреаційної функцій.

Рис. 1.1. Функції сільських територій та їх зв'язок із землекористуванням
Джерело: розроблено автором за [1; 30; 51].

Землекористування в науковій літературі розглядають у двох значеннях: як процес використання землі відповідно до її цільового призначення та як сукупність земельних ділянок, що перебувають у користуванні певного суб'єкта [30]. Управління землекористуванням – це система цілеспрямованих впливів органів державної влади та місцевого самоврядування на землевласників і землекористувачів з метою забезпечення раціонального використання та охорони земель, сталого розвитку територій і задоволення суспільних потреб [30; 33].

Для сільських територій управління землекористуванням має специфічні риси. По-перше, переважна частина земель використовується в сільськогосподарському виробництві, тому якість управління безпосередньо впливає на продовольчу безпеку та доходи населення. По-друге, землі сільськогосподарського призначення здебільшого перебувають у приватній власності громадян – власників земельних часток (паїв) – і використовуються орендарями, що ускладнює вплив органів управління на характер землекористування. По-третє, сільські громади, як правило, мають обмежені фінансові та кадрові ресурси. По-четверте, на сільських територіях зосереджено основні природні комплекси, тому саме тут найгостріше постає проблема узгодження економічних та екологічних інтересів.

А. М. Третяк обґрунтував концепцію екологізації землекористування, відповідно до якої структура угідь має відповідати природній здатності території протистояти антропогенному навантаженню, а землекористування – забезпечувати збереження та відтворення ґрунтів і ландшафтів [31]. Д. С. Добряк запропонував класифікацію сільськогосподарських земель за придатністю до екологобезпечного використання, що є науковою основою для трансформації малопродуктивних і еродованих орних земель у природні угіддя [32]. Такі положення визначають екологічні орієнтири управління землекористуванням сільських територій.

З позицій екологічної економіки землекористування на сільських територіях має розглядатися як використання природного капіталу, що забезпечує як ринкові блага (сільськогосподарська продукція, орендна плата), так і неринкові екосистемні послуги – регулювання водного режиму, захист ґрунтів від ерозії, депонування вуглецю, збереження біорізноманіття, естетичну та рекреаційну цінність ландшафтів [37; 38]. Неринкові послуги не відображаються в цінах і доходах землекористувачів, тому без спеціальних інструментів управління вони систематично недооцінюються. Саме ця обставина обґрунтовує необхідність застосування еколого-економічних

інструментів, які дозволяють інтерналізувати екологічні ефекти землекористування.

Важливим для розуміння управління землекористуванням на рівні громади є також підхід E. Ostrom до управління спільними ресурсами. Вона показала, що місцеві спільноти здатні ефективно управляти природними ресурсами за наявності чітко визначених меж ресурсу, правил, адаптованих до місцевих умов, механізмів колективного прийняття рішень, моніторингу та санкцій, а також визнання права спільноти на самоорганізацію з боку держави [36]. Такі принципи безпосередньо перегукуються з ідеєю децентралізації: громада як суб'єкт самоврядування може стати ефективним «менеджером» земельних ресурсів своєї території.

Для оцінки стану землекористування сільських територій застосовують систему показників, що відображають його економічну ефективність та екологічну безпечність (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Показники оцінки землекористування сільських територій

Група показників	Показник	Що характеризує
Структурні	Розораність території та сільськогосподарських угідь, лісистість, частка природних угідь	Співвідношення угідь, рівень антропогенної трансформації
Екологічні	Коефіцієнт екологічної стабільності (Кек.ст.), коефіцієнт антропогенного навантаження (Кан), частка деградованих земель	Стійкість ландшафтів, інтенсивність навантаження
Еколого-економічні	Ресурсний декаплінг-фактор, викиди на одиницю ВРП	Зв'язок економічного зростання з навантаженням на довкілля
Економічні	Надходження плати за землю на 1 га і на 1 мешканця, частка плати за землю у власних доходах бюджету	Фіскальна віддача земельних ресурсів
Соціальні	Динаміка чисельності населення, зайнятість у сільському господарстві та туризмі	Соціальні наслідки землекористування

Джерело: узагальнено автором за [1; 31; 32; 40].

Серед них важливе місце посідають коефіцієнт екологічної стабільності території, який характеризує співвідношення угідь з різним рівнем стійкості, та ресурсний декаплінг-фактор, що показує, чи відбувається економічне зростання без пропорційного збільшення навантаження на довкілля [1; 40].

Коефіцієнт екологічної стабільності розраховують за формулою:

$$Кек.ст. = \Sigma (Кі \times Рі) / \Sigma Рі, \quad (1.1)$$

де Кі – коефіцієнт екологічної стабільності угідь і-го виду;

Рі – площа угідь і-го виду, га.

Значення коефіцієнтів становлять: забудовані землі та землі без рослинного покриву – 0,00; рілля – 0,14; виноградники – 0,29; сади та багаторічні насадження – 0,43; сіножаті – 0,62; пасовища – 0,68; землі під водою та болота – 0,79; ліси – 1,00 [31]. Територію вважають екологічно нестабільною за Кек.ст. $\leq$ 0,33, стабільно нестійкою – при 0,34–0,50, середньостабільною – при 0,51–0,66, стабільною – понад 0,67 [1].

Ресурсний декаплінг-фактор (D) визначають за методикою ОЕСР як:

$$D = 1 - (EP_t / EP_{t-1}) / (DF_t / DF_{t-1}), \quad (1.2)$$

де ЕР – показник тиску на довкілля (викиди, скиди, відходи, використання ресурсу);

DF – показник економічної діяльності (валовий регіональний продукт).

Позитивне значення фактора свідчить про декаплінг, тобто про те, що навантаження на довкілля зростає повільніше за економіку або зменшується; значення, близькі до 1, – про абсолютний декаплінг, від'ємні – про його відсутність [40].

Отже, сільські території є складною еколого-соціально-економічною системою, у якій земля виконує інтегрувальну роль. Управління землекористуванням на цих територіях має забезпечувати узгодження виробничої, екологічної, рекреаційної та інших функцій, а для оцінки його результатів доцільно застосовувати поєднання структурних, екологічних, еколого-економічних, економічних і соціальних показників.

1.2. Децентралізація та трансформація управління земельними ресурсами сільських громад

Реформа децентралізації влади в Україні започаткована розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р, яким схвалено Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади [20]. Її метою визначено формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища, надання якісних і доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя. Першим етапом стало добровільне об'єднання територіальних громад відповідно до Закону України від 05.02.2015 № 157-VIII [12], а завершальним – ухвалення у 2020 році рішень Кабінету Міністрів України про визначення територій громад, за якими вся територія країни була охоплена 1469 територіальними громадами [47].

Серед утворених громад 409 є міськими, 435 – селищними і 625 – сільськими, тобто сільські та селищні громади становлять понад 70 % їх загальної кількості. Як зазначає Г. Б. Олійник, кількість сільських громад зросла з 93 у 2015 році до понад шестисот після завершення реформи, причому саме сільські громади мають найбільш однотипні проблеми: низьку щільність населення, старіння, залежність бюджету від плати за землю та податку на доходи працівників агропідприємств [1]. Основні етапи децентралізації подано на рис. 1.2.

Рис. 1.2. Етапи децентралізації та трансформації управління земельними ресурсами сільських громад

Джерело: розроблено автором за [1; 12; 13; 14; 20; 47].

Паралельно з адміністративною реформою відбувалася бюджетна децентралізація. Зміни до Бюджетного кодексу України закріпили за місцевими бюджетами частину податку на доходи фізичних осіб, плату за землю, єдиний податок, податок на нерухоме майно та інші власні доходи [10]. Плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності) зараховується до бюджетів громад у повному обсязі, а ставки земельного податку в межах, визначених Податковим кодексом України, встановлюються рішеннями місцевих рад [9]. Для сільських громад плата за землю є одним з основних джерел власних доходів, тому ефективність управління землекористуванням безпосередньо визначає їх фінансову спроможність.

Принципові зміни в повноваженнях громад щодо земельних ресурсів відбулися у 2021 році. Закон України від 28.04.2021 № 1423-IX передав у комунальну власність територіальних громад землі державної власності, розташовані за межами населених пунктів, крім земель, необхідних для виконання державою своїх функцій [13]. Цей же закон скасував державну експертизу землевпорядної документації, спростив процедури зміни цільового призначення та надав виконавчим органам рад повноваження здійснювати контроль за використанням та охороною земель на території громади. Відтак сільська громада стала повноцінним розпорядником земельних ресурсів у межах усієї своєї території.

Закон України від 17.06.2020 № 711-IX запровадив новий інструмент планування – комплексний план просторового розвитку території територіальної громади, який одночасно є містобудівною документацією та документацією із землеустрою [14]. Він охоплює всю територію громади і визначає функціональне призначення земель, планувальні обмеження, заходи з охорони земель і довкілля. Порядок його розроблення визначено постановою Кабінету Міністрів України від 01.09.2021 № 926 [22]. Для сільських громад комплексний план є ключовим інструментом узгодження сільськогосподарського, рекреаційного, природоохоронного та забудовного використання земель.

Основні повноваження сільських громад у сфері управління земельними ресурсами після децентралізації узагальнено в таблиці 1.2. Децентралізація створила для сільських громад нові можливості, але й нові виклики. До можливостей належать: самостійне визначення пріоритетів використання земель; можливість отримувати доходи від земель комунальної власності; формування власної фіскальної політики; планування території з урахуванням місцевих інтересів. До викликів – дефіцит кваліфікованих фахівців у сфері землеустрою та екології, обмеженість коштів на розроблення документації, ризики корупції та нераціонального розпорядження землями, а також схильність до короткострокової фіскальної логіки на шкоду екологічним цілям.

Таблиця 1.2

Повноваження сільських громад у сфері управління земельними ресурсами після децентралізації

Сфера	Повноваження	Нормативна основа
Розпорядження землями	Надання земель комунальної власності (включно із землями за межами населених пунктів) у власність і користування, проведення земельних торгів	ЗКУ, Закон № 1423-IX
Планування	Затвердження комплексного плану просторового розвитку території громади, генеральних і детальних планів, документації із землеустрою	Закони № 711-IX, «Про землеустрій»
Фіскальні	Встановлення ставок земельного податку, пільг, ставок орендної плати за землі комунальної власності, затвердження нормативної грошової оцінки	Податковий кодекс, Закон «Про оцінку земель»
Облік	Ініціювання інвентаризації земель, ведення місцевих геоінформаційних систем	ПКМУ № 476, Закон «Про Державний земельний кадастр»
Охорона земель	Затвердження місцевих програм охорони земель, консервація деградованих земель, встановлення прибережних захисних смуг	Закон «Про охорону земель», Водний кодекс
Контроль	Контроль за використанням та охороною земель на території громади	Закон № 1423-IX, ЗКУ

Джерело: узагальнено автором за [2; 6; 9; 13; 14; 23].

Повномасштабна збройна агресія суттєво вплинула на функціонування громад. Указом Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 введено воєнний стан [29], на частині територій утворено військові адміністрації. Закони № 2145-IX і № 2247-IX запровадили особливий режим земельних відносин: заборону безоплатної приватизації державних і комунальних земель, автоматичне продовження договорів оренди сільськогосподарських земель, можливість оренди без торгів на строк до одного року, спрощену зміну цільового призначення земель для релокованих підприємств і житла внутрішньо переміщених осіб [15; 16]. Доходи бюджетів багатьох громад, особливо прифронтових, скоротилися, тоді як видатки на підтримку населення зросли.

Г. Б. Олійник звертає увагу, що в Україні відсутній спеціалізований законодавчий акт, який комплексно регулював би сталий розвиток сільських територіальних громад в економічній, соціальній та екологічній сферах, чинне

законодавство більшою мірою орієнтоване на підтримку традиційного сільського господарства, а питання адаптації громад до змін клімату та форс-мажорних обставин урегульовані недостатньо [1]. Ці прогалини зумовлюють потребу в розвитку інструментів управління на місцевому рівні.

Важливим наслідком децентралізації стала зміна ролі центрального органу виконавчої влади у сфері земельних відносин. Після набрання чинності Законом № 1423-IX Держгеокадастр втратив функції розпорядника земель сільськогосподарського призначення державної власності та державного контролю за використанням земель у межах повноважень, переданих громадам, зосередившись на веденні Державного земельного кадастру, нормативно-методичному забезпеченні та державному нагляді [4; 13]. Відтак відповідальність за стан землекористування на території громади значною мірою перейшла до органів місцевого самоврядування, яким потрібні власні аналітичні та кадрові ресурси.

Децентралізація також посилила значення відкритості земельної інформації. Публічна кадастрова карта, відкриті дані Державного земельного кадастру та державного реєстру речових прав дозволяють громадам ідентифікувати землекористувачів, виявляти земельні ділянки без зареєстрованих прав і порівнювати фактичне використання земель з обліковими даними [4]. Водночас з початком повномасштабної війни доступ до окремих відкритих даних був тимчасово обмежений з міркувань безпеки, що ускладнило аналітичну роботу громад.

Фінансова спроможність сільських громад суттєво різниться. За даними моніторингу децентралізації, власні доходи громад у розрахунку на одного мешканця коливаються в кілька разів залежно від наявності великих агропідприємств, промислових об'єктів і рекреаційних ресурсів [47]. Для більшості сільських громад плата за землю і податок на доходи фізичних осіб разом формують понад половину власних доходів, а орендарі земель сільськогосподарського призначення є найбільшими платниками. Така структура доходів створює ризик конфлікту інтересів: громада зацікавлена в

максимізації надходжень від оренди, що може стимулювати інтенсивне використання земель без урахування екологічних наслідків.

Ще однією проблемою є кадрове забезпечення. У штатах багатьох сільських громад передбачено лише одного-двох фахівців із земельних питань, які одночасно відповідають за підготовку рішень ради, облік договорів оренди, взаємодію з кадастром і контроль за використанням земель. Розроблення комплексного плану просторового розвитку, інвентаризація земель, створення місцевої геоінформаційної системи потребують залучення сертифікованих інженерів-землевпорядників і проєктних організацій, що вимагає значних коштів. Одним зі шляхів вирішення цієї проблеми є міжмуніципальне співробітництво, яке дозволяє кільком громадам спільно утримувати фахівців або замовляти документацію [5].

Децентралізація змінила й характер відносин між громадою та землекористувачами. Якщо раніше орендарі земель державної власності взаємодіяли переважно з територіальними органами Держгеокадастру, то тепер вони є безпосередніми партнерами громади, а умови договорів оренди комунальних земель визначаються рішеннями сільської ради. Це відкриває можливість включати до договорів екологічні зобов'язання – дотримання сівозмін, збереження полезахисних лісових смуг, обмеження розорювання схилів, – а також застосовувати економічні стимули за їх виконання [8]. Саме на цьому рівні децентралізація створює реальні передумови для переходу від фіскальних до еколого-економічних інструментів управління землекористуванням.

Отже, децентралізація перетворила сільські громади на ключових суб'єктів управління землекористуванням, наділивши їх повноваженнями з розпорядження, планування, оподаткування, охорони та контролю за використанням земель. Водночас реалізація цих повноважень обмежується кадровими та фінансовими ресурсами громад і ускладнюється умовами воєнного стану, що потребує обґрунтування доступних і ефективних еколого-економічних інструментів.

1.3. Система еколого-економічних інструментів управління землекористуванням

Еколого-економічні інструменти управління землекористуванням – це способи і засоби впливу органів влади на поведінку землевласників і землекористувачів, які поєднують екологічні цілі (охорона ґрунтів, збереження ландшафтів і біорізноманіття) з економічними стимулами та обмеженнями. Інструменти є складовою ширшого поняття «еколого-економічний механізм», який, крім інструментів, включає мету, принципи, суб'єкти, об'єкти та систему моніторингу [1; 34].

У науковій літературі інструменти екологічної політики традиційно поділяють на адміністративні (командно-контрольні), економічні (ринкові) та добровільні. Г. Б. Олійник, аналізуючи досвід відновлення сільських територій після воєнних конфліктів, згрупувала інструменти на фінансові, регуляторні, інституційні та освітні, а також запропонувала розрізняти важелі стимулюючої, обмежувальної та контролюючої дії [1]. Узагальнення цих підходів з урахуванням повноважень, отриманих громадами внаслідок децентралізації, дає змогу запропонувати класифікацію еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій за функціональною ознакою (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Класифікація еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій

Джерело: розроблено автором за [1; 34; 39].

Регуляторні інструменти встановлюють правила використання земель і обмеження господарської діяльності. До них належать: встановлення цільового призначення та функціонального зонування земель; обмеження у використанні земель (прибережні захисні смуги, водоохоронні зони, санітарні зони); нормативи якості ґрунтів і оптимального співвідношення угідь; вимоги до сівозмін; консервація деградованих земель [6; 11; 24]. Ці інструменти забезпечують мінімальний рівень екологічної безпеки, проте самі по собі не стимулюють землекористувачів до дій, що перевищують обов'язкові вимоги.

Фінансово-економічні інструменти впливають на поведінку землекористувачів через вартісні показники. До них належать: плата за землю (земельний податок і орендна плата), диференціація ставок і пільги; нормативна грошова оцінка; екологічний податок і штрафи за порушення; компенсація втрат від обмежень і консервації; цільові екологічні фонди; гранти та субсидії на природоохоронні заходи; платежі за екосистемні послуги [7; 9; 39]. Саме ця група інструментів має найбільший потенціал для поєднання екологічних цілей з економічною вигодою, однак в Україні вона використовується переважно у фіскальних цілях.

Інформаційно-планувальні інструменти забезпечують основу для прийняття рішень: Державний земельний кадастр і місцеві геоінформаційні системи; інвентаризація земель; моніторинг ґрунтів; комплексний план просторового розвитку території громади; стратегічна екологічна оцінка планувальних рішень; схеми місцевої екомережі [4; 14; 23; 27]. Без достовірної інформації неможливо ні обґрунтовано встановити обмеження, ні справедливо справляти плату за землю.

Інституційно-партисипативні інструменти стосуються організації управління та залучення зацікавлених сторін: розподіл повноважень і відповідальності, створення профільних підрозділів у громадах, міжмуніципальне співробітництво, публічні консультації, угоди із землекористувачами, підтримка кооперації та місцевих ініціатив, освітні

програми [1; 36]. Їх значення зростає саме в умовах децентралізації, коли ефективність управління залежить від здатності громади до самоорганізації.

Порівняльну характеристику груп інструментів наведено в таблиці 1.3.

Таблиця 1.3

Характеристика груп еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій

Група інструментів	Приклади	Характер дії	Суб'єкт застосування після децентралізації
Регуляторні	Зонування, обмеження у використанні, прибережні захисні смуги, консервація	Обмежувальна	Громада (у межах законодавства), держава
Фінансово-економічні	Ставки плати за землю, пільги, екологічний фонд, компенсації, платежі за екосистемні послуги	Стимулююча та обмежувальна	Переважно громада
Інформаційно-планувальні	ДЗК, інвентаризація, моніторинг, КППРТГ, СЕО	Забезпечувальна	Громада, Держгеокадастр
Інституційно-партисипативні	Профільні підрозділи, консультації, угоди, кооперація, освіта	Організаційна	Громада, громадськість, бізнес

Джерело: розроблено автором за [1; 9; 13; 14; 34].

Ефективність інструментів значною мірою залежить від їх поєднання. Регуляторні інструменти без економічних стимулів часто не виконуються: розорювання прибережних смуг поширене саме тому, що заборона не підкріплена ні контролем, ні компенсацією. Економічні інструменти без інформаційної основи несправедливі: плата за землю не може бути коректно нарахована без актуальних кадастрових даних і нормативної грошової оцінки. Тому ми наголошуємо на необхідності застосування всього арсеналу важелів – стимулюючих, обмежувальних і контролюючих – та комбінування інструментів залежно від сценарію розвитку подій, зокрема воєнних, екологічних і кліматичних загроз [1].

Окремої уваги заслуговує інструмент платежів за екосистемні послуги. S. Wunder визначає його як добровільну угоду, за якою чітко визначена екосистемна послуга купується щонайменше одним покупцем щонайменше в

одного постачальника за умови, що постачальник забезпечує її надання [39]. Для сільських громад з рекреаційним потенціалом такі платежі можуть реалізовуватися через угоди між туристичним бізнесом, що отримує вигоду від чистого довкілля, і землекористувачами, які обмежують інтенсивність використання прибережних земель.

Теоретичним підґрунтям фінансово-економічних інструментів є концепції інтерналізації зовнішніх ефектів. Відповідно до підходу А. Пігу, негативні екологічні наслідки господарської діяльності мають бути враховані у витратах суб'єкта через податки або платежі, рівні граничній шкоді, а позитивні – компенсовані субсидіями. Підхід Р. Коуза передбачає, що за чітко визначених прав власності та низьких трансакційних витрат зацікавлені сторони можуть самостійно домовитися про ефективний рівень екологічного впливу. Платежі за екосистемні послуги поєднують обидва підходи: вони ґрунтуються на добровільних угодах, однак часто потребують участі держави або громади як посередника та гаранта [37; 39].

Застосування інструментів на рівні громади обмежується чинним законодавством. Податковий кодекс України встановлює межі ставок земельного податку залежно від нормативної грошової оцінки та категорії земель, а також мінімальний рівень орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності; конкретні ставки та пільги в цих межах встановлюються рішеннями місцевих рад [9]. Таким чином, громада має можливість диференціювати ставки за видами використання земель і надавати пільги, однак не може запроваджувати нові види місцевих податків. Тому екологічна спрямованість фінансово-економічних інструментів досягається передусім через диференціацію ставок, умови договорів оренди та цільове використання бюджетних коштів.

Добір інструментів для конкретної громади доцільно здійснювати за сукупністю критеріїв: екологічна результативність (здатність досягти поставленої екологічної мети); економічна ефективність (співвідношення витрат і результатів); фіскальна достатність (вплив на доходи бюджету);

адміністративна простота (можливість застосування з наявними кадровими та інформаційними ресурсами); соціальна прийнятність (сприйняття землевласниками, орендарями та мешканцями); правова можливість застосування в межах повноважень громади. За цими критеріями найбільш доступними для сільських громад є інструменти, що не потребують значних видатків: диференціація ставок, умови договорів оренди, інвентаризація, включення екологічних вимог до планувальної документації.

Важливою умовою ефективного застосування інструментів є їх інтеграція в систему стратегічного планування громади. Стратегія розвитку громади визначає цілі, комплексний план просторового розвитку території – просторові рішення, місцева програма охорони земель – конкретні заходи та обсяги фінансування, а бюджет – ресурси для їх реалізації. Еколого-економічні інструменти мають бути узгоджені на всіх цих рівнях; інакше вони залишаються декларативними. Г. Б. Олійник підкреслює, що відновлення сільських територій має відбуватися на основі поєднання інструментів різної природи з урахуванням сценаріїв розвитку та ризиків воєнного часу [1].

Отже, еколого-економічні інструменти управління землекористуванням сільських територій доцільно класифікувати на регуляторні, фінансово-економічні, інформаційно-планувальні та інституційно-партисипативні. Після децентралізації громади отримали можливість застосовувати більшість із них, а ефективність управління визначається здатністю поєднувати інструменти різних груп відповідно до специфіки території.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ НА РІВНІ СІЛЬСЬКОЇ ГРОМАДИ (НА ПРИКЛАДІ КОБЛІВСЬКОЇ СІЛЬСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

2.1. Природно-господарська характеристика та структура землекористування громади

Об'єктом практичного дослідження обрано Коблівську сільську територіальну громаду Миколаївської області. Вибір зумовлений тим, що громада є типовим прикладом сільської території півдня України, у якій поєднуються інтенсивне сільськогосподарське виробництво, рекреаційна функція морського узбережжя та цінні природні комплекси. Така багатофункціональність створює конфлікти землекористування і потребує збалансованого застосування еколого-економічних інструментів. Інформаційною базою аналізу є дані громади, наведені в дисертаційному дослідженні Г. Б. Олійник [1], які в роботі систематизовано, перераховано та доповнено власними розрахунками.

Коблівська об'єднана територіальна громада утворена у грудні 2016 року в результаті добровільного об'єднання Коблівської, Новофедорівської, Рибаківської та Української сільських рад відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [1; 12]. Після реформи 2020 року до неї приєднано села Анатолівка і Тузли, а сама громада увійшла до складу Миколаївського району. До громади входять 12 сіл: Коблеве (адміністративний центр), Українка, Бессарабка, Федорівка, Новофедорівка, Морське, Виноградне, Глибоке, Лугове, Рибаківка, Тузли, Анатолівка. Основні показники громади наведено в таблиці 2.1. Громада розташована в південно-західній частині Миколаївської області. Її південна межа проходить уздовж узбережжя Чорного моря, західна – уздовж Тилігульського лиману, на заході громада межує з Одеською областю, на півночі й сході – з Березанською громадою. Через територію проходить автомобільна дорога міжнародного

значення М-14 Одеса – Новоазовськ, поруч розташовані морський порт «Південний» і місто Южне [1]. Вигідне транспортно-географічне положення, близькість до Одеси та Миколаєва створюють передумови для розвитку туризму, логістики та переробки сільськогосподарської продукції.

Таблиця 2.1

Загальна характеристика Коблівської сільської територіальної громади

Показник	Значення
Площа території, км²	416,3
Кількість населених пунктів	12 сіл
Чисельність населення на 01.01.2023, осіб	8 081
Кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на 01.01.2023, осіб	2 132
Щільність постійного населення, осіб/км²	19,4
Відстань від адміністративного центру до м. Миколаїв, км	78
Відстань до м. Одеса (аеропорт, залізниця), км	45
Кількість фермерських господарств / площа в обробітку, га	30 / близько 3000
Кількість баз відпочинку / ліжкомісць у 2022 р.	241 / 35 302

Джерело: складено автором за [1].

Щільність постійного населення громади (19,4 особи/км²) більш ніж удвічі нижча за середню по Миколаївській області (47,4 особи/км²), що характерно для сільських територій степової зони [1]. Чисельність населення протягом 2021–2023 років зменшилася з 8 165 до 8 081 особи, водночас громада прийняла понад 2,1 тис. внутрішньо переміщених осіб, що збільшило фактичну кількість мешканців до понад 10,2 тис. осіб. Найбільшими населеними пунктами є Коблеве (28,6 % населення), Рибаківка (20,1 %) та Новофедорівка (12,0 %).

Територія громади належить до степової природної зони з помірно континентальним посушливим кліматом. Ґрунтовий покрив представлений переважно південними чорноземами та темно-каштановими ґрунтами, схильними до вітрової ерозії та дефляції. Громада має значні рекреаційні ресурси: морське узбережжя, лікувальні грязі та ропу Тилігульського лиману, мінеральні води, сприятливий клімат. На її території розташовані частина

регіонального ландшафтного парку «Тилігульський» і частина національного природного парку «Білобережжя Святослава» [1].

Економіка громади має дві спеціалізації: північні території зайняті товарним сільськогосподарським виробництвом, південні – туристичним сектором. Найбільша частка зайнятих припадає на сільське, лісове та рибне господарство (34 %) і промисловість (27 %). Особливістю громади є виноградарство: унікальні ґрунтово-кліматичні умови дозволяють вирощувати виноград з кінця XVIII століття, а площа виноградників становить майже 2 тис. га [1]. Туристична галузь до повномасштабної війни стрімко розвивалася: у 2022 році кількість ліжкомісць зросла до 35,3 тис., а кількість баз відпочинку – до 241.

Структуру земельного фонду громади наведено в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Структура земельного фонду Коблівської сільської територіальної громади

Категорія земель, угіддя	Площа, га	% до загальної площі
Землі сільськогосподарського призначення, усього	34 402,3	82,6
у тому числі: рілля	25 844,1	62,1
сади	177,5	0,4
виноградники	1 996,4	4,8
пасовища	5 402,3	13,0
під господарськими будівлями і дворами	437,7	1,1
під господарськими шляхами і прогонами	501,0	1,2
землі на стадії меліоративного відновлення	43,2	0,1
Землі житлової та громадської забудови	322,4	0,8
Землі лісогосподарського призначення	1 057,9	2,5
Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони	439,9	1,1
Землі водного фонду	3 943,7	9,5
Землі рекреаційного призначення	550,2	1,3
Інші землі	909,3	2,2
Разом	41 625,7	100,0

Джерело: складено автором за [1]; частки розраховано автором.

У структурі земельного фонду громади переважають землі сільськогосподарського призначення – 82,6 % території. Рілля займає 62,1 % загальної площі та 77,2 % сільськогосподарських угідь, що свідчить про високу

сільськогосподарську освоєність і розораність території. Пасовища займають 13,0 % території, виноградники – 4,8 %. Частка лісів становить лише 2,5 %, що значно нижче за науково обґрунтовані нормативи для степової зони (5–8 %) і за середню лісистість Миколаївської області. Значну частку займають землі водного фонду (9,5 %), що зумовлено розташуванням громади на узбережжі моря та Тилігульського лиману. Землі рекреаційного призначення становлять 1,3 %, однак фактично рекреаційна функція виконується на значно більшій площі прибережних територій, частина яких обліковується в інших категоріях (рис. 2.1).

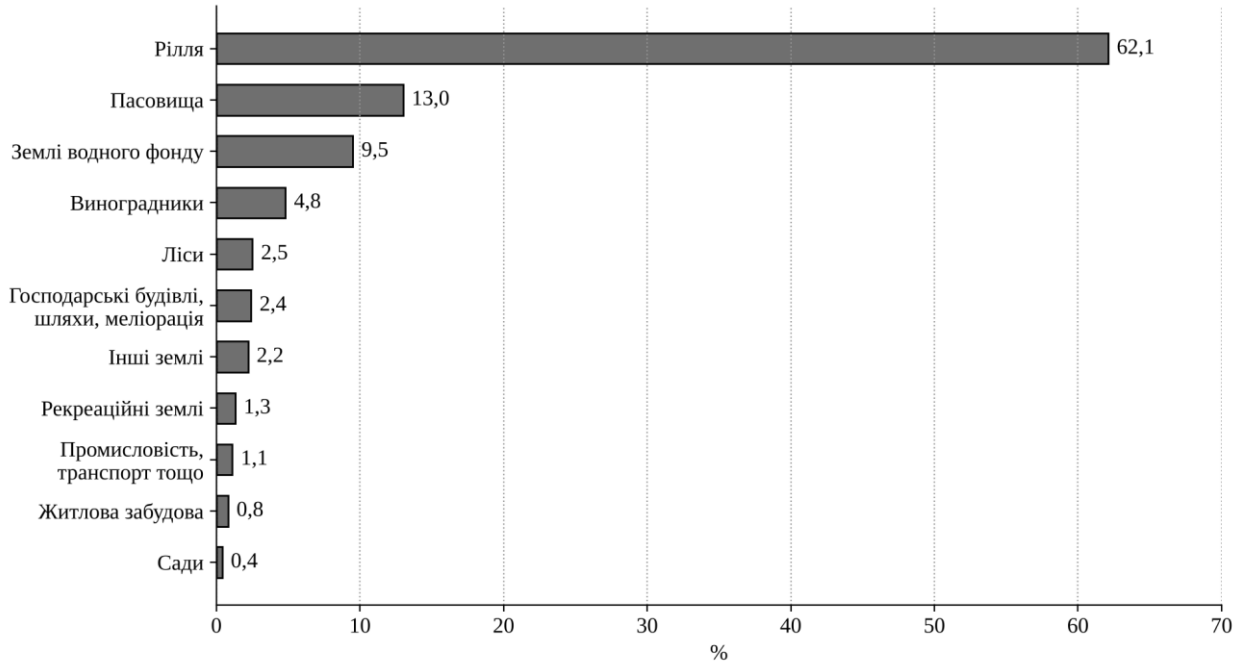

Рис. 2.1. Структура земельного фонду Коблівської сільської територіальної громади, %

Джерело: побудовано автором за даними табл. 2.2.

Для оцінки екологічної стійкості землекористування громади розраховано коефіцієнт екологічної стабільності (формула 1.1) та коефіцієнт антропогенного навантаження. З огляду на рівнинний характер рельєфу коефіцієнт морфологічної стабільності прийнято рівним 1. Для земель рекреаційного призначення, що поєднують природні та забудовані ділянки, прийнято усереднений коефіцієнт 0,50, для інших земель – 0,38. Результати розрахунку наведено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Розрахунок коефіцієнтів екологічної стабільності та антропогенного навантаження території Коблівської СТГ

Угіддя, категорія	Площа, га	Кі	Кі × Рі	Бал навантаження	Рі × Бал
Рілля	25 844,1	0,14	3 618,2	4	103 377
Сади	177,5	0,43	76,3	3	532
Виноградники	1 996,4	0,29	579,0	3	5 989
Пасовища	5 402,3	0,68	3 673,6	2	10 805
Під господарськими будівлями, шляхами	938,8	0,00	0,0	4–5	4 193
Землі на стадії меліоративного відновлення	43,2	0,14	6,0	3	130
Землі житлової та громадської забудови	322,4	0,00	0,0	5	1 612
Землі лісогосподарського призначення	1 057,9	1,00	1 057,9	1	1 058
Землі промисловості, транспорту тощо	439,9	0,00	0,0	5	2 199
Землі водного фонду	3 943,7	0,79	3 115,5	1	3 944
Землі рекреаційного призначення	550,2	0,50	275,1	3	1 651
Інші землі	909,3	0,38	345,5	3	2 728
Разом	41 625,7	–	12 747,1	–	138 217
Кек.ст. = 12 747,1 / 41 625,7	–	–	0,31	–	–
Кан = 138 217 / 41 625,7	–	–	–	–	3,32

Джерело: розраховано автором за даними табл. 2.2 та [1; 31].

За нашими розрахунками коефіцієнт екологічної стабільності території громади становить 0,31, тобто територія належить до екологічно нестабільних (Кек.ст. ≤ 0,33), а коефіцієнт антропогенного навантаження (3,32) відповідає високому рівню. Слід зазначити, що в дослідженні Г. Б. Олійник для громади отримано значення 0,54, яке відповідає середньостабільним територіям [1]. Розбіжність зумовлена різними підходами до віднесення земель до груп угідь і вибору коефіцієнтів, зокрема для пасовищ, виноградників і земель водного фонду. Тому це свідчить про чутливість показника до методичних припущень і обґрунтовує необхідність єдиної методики його розрахунку для громад. У будь-якому разі обидві оцінки вказують на те, що основним чинником зниження екологічної стабільності є висока частка ріллі та низька лісистість.

Окремою проблемою громади є поводження з відходами. У населених пунктах і зонах відпочинку утворюється значна кількість твердих побутових відходів, місця їх розміщення здебільшого не узаконені та не мають паспортів, а спеціалізовані підприємства у сфері поводження з відходами відсутні, що призводить до стихійного накопичення відходів у балках і ярах [1]. Під час туристичного сезону навантаження на прибережні території зростає в рази, що посилює ризики забруднення земель і водних об'єктів.

Отже, Коблівська сільська територіальна громада характеризується аграрно-рекреаційною спеціалізацією, високою розораністю (62,1 %), низькою лісистістю (2,5 %) та значними природно-рекреаційними ресурсами узбережжя. За розрахунками автора, територія громади є екологічно нестабільною (Кек.ст. = 0,31) і зазнає високого антропогенного навантаження, що потребує вдосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням.

2.2. Еколого-економічна оцінка землекористування в регіональному контексті

Стан землекористування громади доцільно оцінювати в контексті регіону, до складу якого вона входить, оскільки багато екологічних процесів (ерозія, забруднення вод, зміна клімату) мають регіональний масштаб, а економічні умови діяльності землекористувачів формуються на рівні області. Миколаївська область розташована на півдні України в межах степової зони, має площу 24,6 тис. км² і належить до найбільш розораних регіонів країни.

Структуру земельного фонду Миколаївської області станом на 2021 рік наведено в таблиці 2.4. Розораність території Миколаївської області (69,3 %) є однією з найвищих в Україні, а сільськогосподарські угіддя займають 81,1 % території. Лісистість становить лише 5,5 %. Розрахований автором за тими самими коефіцієнтами, що й для громади, коефіцієнт екологічної стабільності області становить 0,27, що відповідає екологічно нестабільним територіям. За оцінкою Г. Б. Олійник, коефіцієнт екологічної стабільності області знизився з

0,54 у 2015 році до 0,47 у 2018–2021 роках [1]. Попри розбіжність абсолютних значень, обумовлену методикою, обидві оцінки фіксують низьку екологічну стійкість агроландшафтів регіону. Порівняння показників громади та області наведено на рис. 2.2.

Таблиця 2.4

Структура земельного фонду Миколаївської області (2021 р.)

Угіддя	Площа, тис. га	% до загальної площі
Загальна площа	2 458,6	100,0
Рілля	1 703,7	69,3
Перелоги	3,4	0,1
Багаторічні насадження	33,4	1,4
Сіножаті і пасовища	254,2	10,3
Ліси та інші лісовкриті площі	134,4	5,5
Забудовані землі	156,1	6,3
Відкриті заболочені землі	19,1	0,8
Відкриті землі без рослинного покриву	26,3	1,1
Землі під водою (розрахунково)	125,8	5,1
Інші землі	2,2	0,1

Джерело: складено автором за [1]; частки та площу земель під водою розраховано автором.

Як видно з рис. 2.2, розораність території громади (62,1 %) нижча за обласну (69,3 %), а частка пасовищ і земель водного фонду – вища, що забезпечує дещо вищий коефіцієнт екологічної стабільності (0,31 проти 0,27). Водночас лісистість громади (2,5 %) більш ніж удвічі нижча за обласну, що є суттєвим недоліком для території, схильної до вітрової ерозії.

Для оцінки зв'язку економічного зростання регіону з навантаженням на довкілля розраховано ресурсний декаплінг-фактор за формулою (1.2) на основі даних про валовий регіональний продукт, викиди забруднювальних речовин в атмосферу та скиди зворотних вод Миколаївської області (табл. 2.5).

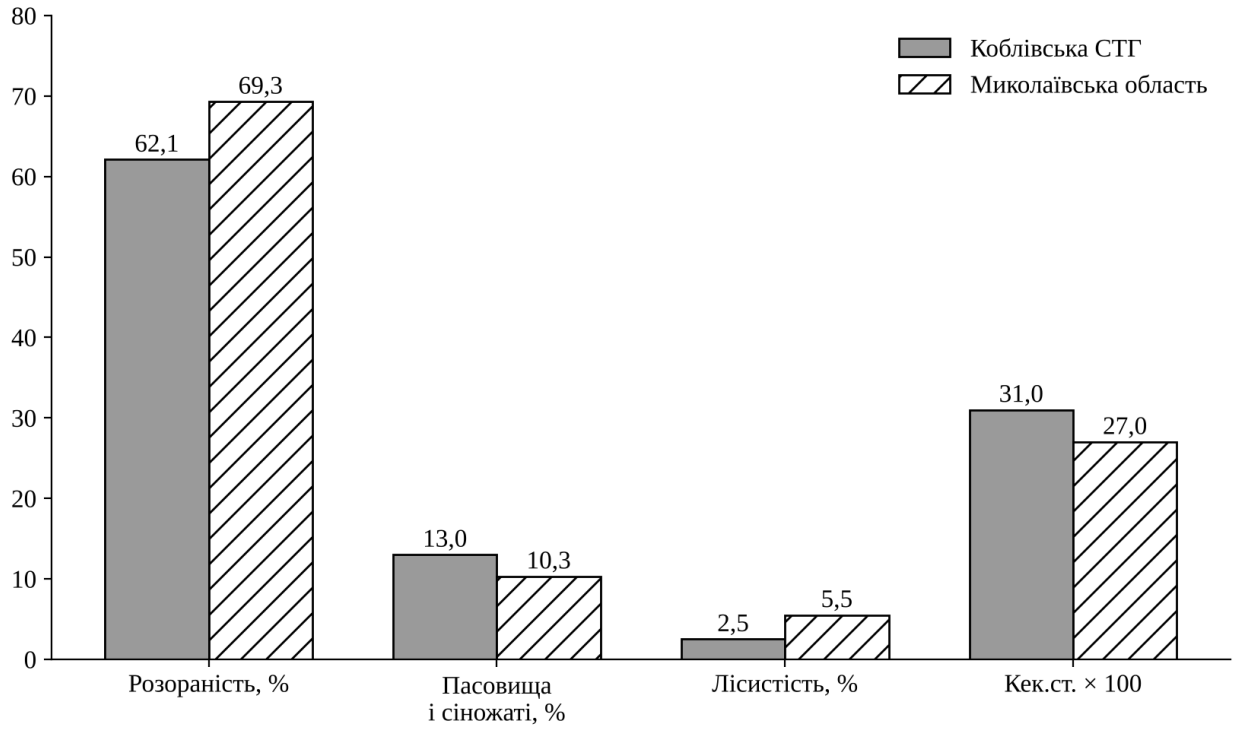

Рис. 2.2. Порівняння показників землекористування Коблівської СТГ та Миколаївської області

Джерело: розраховано автором за [1].

Таблиця 2.5

Розрахунок ресурсного декаплінг-фактора для Миколаївської області

Рік	ВРП, млн грн	Викиди в атмосферу, тис. т	Викиди на 1 млн грн ВРП, т	Декаплінг-фактор за викидами	Скиди зворотних вод, млн м³	Декаплінг-фактор за скидами
2014	35 408	15,9	0,449	–	9,23	–
2015	48 195	15,8	0,328	0,27	20,98	-0,67
2016	57 815	13,9	0,240	0,27	22,16	0,12
2017	69 299	14,2	0,205	0,15	22,36	0,16
2018	79 903	13,1	0,164	0,20	21,22	0,18
2019	92 427	12,1	0,131	0,20	19,66	0,20
2020	96 648	11,2	0,116	0,11	20,69	-0,01
2021	124 162	12,2	0,098	0,15	20,24	0,24

Джерело: розраховано автором за вихідними даними [1; 48].

Розрахунки засвідчують, що за викидами в атмосферу декаплінг-фактор у 2015–2021 роках мав позитивні значення (0,11–0,27), тобто викиди зростали повільніше за ВРП або зменшувалися. Інтенсивність викидів знизилася з 0,449 т на 1 млн грн ВРП у 2014 році до 0,098 т у 2021 році, а кумулятивний декаплінг-фактор за 2015–2021 роки становить 0,70. За скидами зворотних вод ситуація менш сприятлива: у 2015 і 2020 роках фактор мав від'ємні значення, що

свідчить про відсутність декаплінгу. Слід зазначити, що розрахунок виконано за номінальним ВРП, тому частина декаплінгу пояснюється інфляцією; проте й з урахуванням цього фактору викиди в абсолютному вимірі скоротилися з 15,9 до 12,2 тис. т, що свідчить про реальне зменшення навантаження. Г. Б. Олійник за подібною методикою також встановила наявність відносного декаплінгу за викидами, скидами та утворенням небезпечних відходів у регіоні [1]. Динаміку показників подано на рис. 2.3.

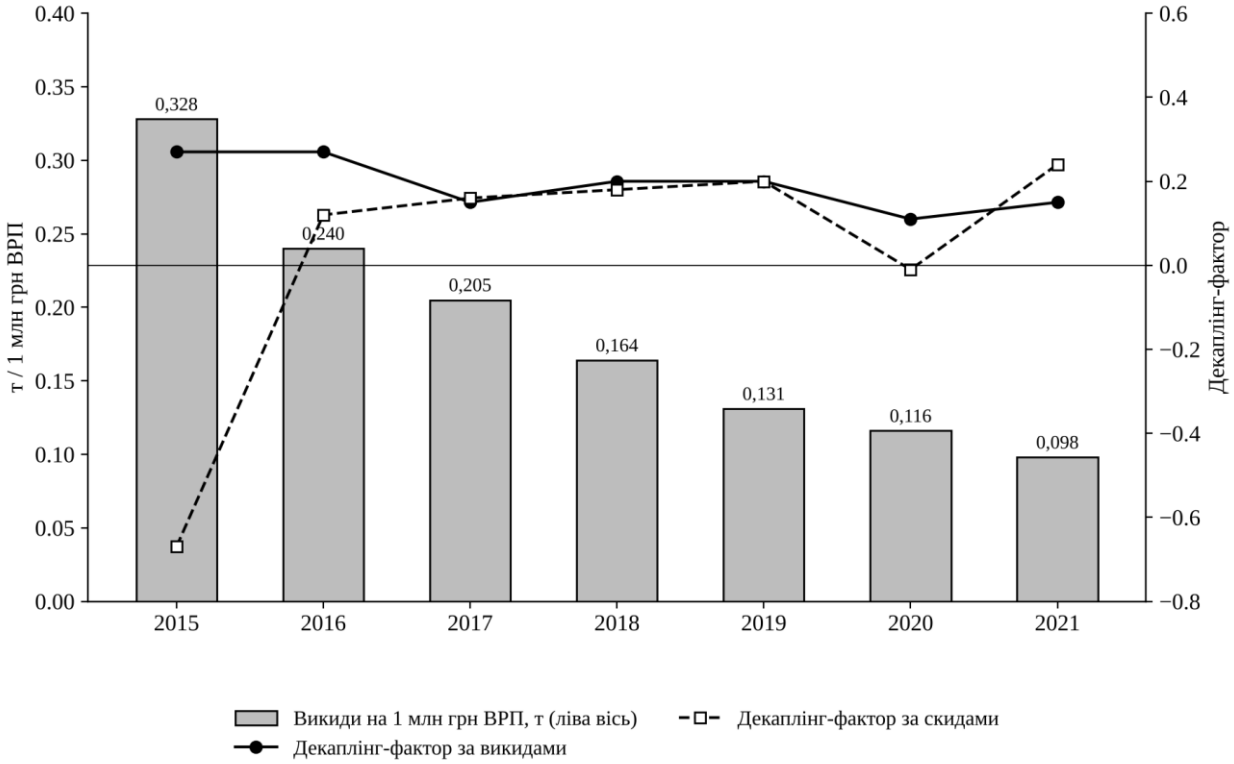

Рис. 2.3. Динаміка інтенсивності викидів і декаплінг-фактора в Миколаївській області

Джерело: побудовано автором за даними табл. 2.5.

Водночас позитивна динаміка промислових викидів не відображає повною мірою навантаження, пов'язаного із землекористуванням. Для сільських територій основними чинниками деградації є розораність, вітрова та водна ерозія, втрата гумусу, надмірне або незбалансоване застосування добрив і пестицидів, які не враховуються в статистиці викидів. Тому для оцінки екологічних наслідків землекористування на рівні громади поряд з декаплінг-фактором необхідно використовувати показники структури угідь та екологічної стабільності.

Важливим еколого-економічним показником є також динаміка екологічних платежів та інвестицій в охорону довкілля. За даними, наведеними Г. Б. Олійник, надходження екологічного податку в Миколаївській області зросли з 17,1 млн грн у 2015 році до 57,7 млн грн у 2021 році, а капітальні інвестиції в охорону навколишнього природного середовища – з 98,2 до 151,5 млн грн [1]. Проте ці інвестиції спрямовуються переважно на промислові об'єкти та комунальну інфраструктуру, тоді як заходи з охорони земель сільських територій (полезахисне лісорозведення, протиерозійні заходи, консервація деградованих земель) фінансуються недостатньо.

На стан землекористування регіону суттєво вплинула війна. Миколаївська область зазнала бойових дій у 2022 році, частина її території була тимчасово окупована, а населені пункти та сільськогосподарські угіддя зазнали обстрілів і мінування. Коблівська громада, розташована на заході області, безпосередньо бойових дій не зазнала, однак відчула їх наслідки через скорочення туристичного потоку, доходів бюджету та прийом внутрішньо переміщених осіб.

Отже, Миколаївська область характеризується надзвичайно високою розораністю (69,3 %) та низькою екологічною стабільністю агроландшафтів (Кек.ст. = 0,27). Позитивною тенденцією є відносний декаплінг за промисловими викидами, однак навантаження, пов'язане із землекористуванням, залишається високим, а фінансування заходів з охорони земель сільських територій – недостатнім.

2.3. Оцінка чинних еколого-економічних інструментів управління землекористуванням громади

Оцінку чинних інструментів управління землекористуванням Коблівської громади здійснено за запропонованою в підрозділі 1.3 класифікацією, з аналізом фінансових показників громади, а також з виявленням інструментів, які не використовуються або використовуються не повною мірою.

Фінансова основа управління землекористуванням громади формується насамперед за рахунок плати за землю. Згідно з плановими показниками бюджету громади на 2022 рік загальний обсяг доходів становив 133,9 млн грн, з них доходи, сформовані відповідно до статті 64 Бюджетного кодексу, – 100,6 млн грн, у тому числі податок на доходи фізичних осіб – 35,0 млн грн і плата за землю – 22,0 млн грн [1]. Структуру доходів подано в таблиці 2.6.

Таблиця 2.6

Плановий обсяг і структура доходів бюджету Коблівської СТГ на 2022 рік

Показник	Сума, тис. грн	Частка, %
Доходи загального фонду, сформовані відповідно до ст. 64 БКУ	100 630,7	100,0
у тому числі: податок на доходи фізичних осіб	34 986,4	34,8
плата за землю	21 998,2	21,9
інші надходження (єдиний податок, туристичний збір, податок на майно тощо)	43 646,1	43,3
Трансферти з інших бюджетів	31 716,7	–
Бюджет розвитку	7 758,6	–

Джерело: складено та розраховано автором за [1].

Плата за землю становить 21,9 % доходів загального фонду (без трансфертів), що підтверджує її ключову роль для бюджету сільської громади. У розрахунку на 1 га території це становить близько 528 грн, на одного постійного мешканця – близько 2,7 тис. грн. Водночас війна суттєво вплинула на надходження: станом на 01.10.2022 фактичні надходження плати за землю зменшилися на 39 %, податку на доходи фізичних осіб – на 20 % порівняно з відповідним періодом 2021 року, а виконання дохідної частини загального фонду за 2022 рік склало лише 64 % [1]. Індекс податкоспроможності громади, що до вторгнення становив близько 1, знизився до 0,8. Це підтверджує вразливість бюджетів сільських громад, залежних від плати за землю, до зовнішніх шоків.

Аналіз застосування еколого-економічних інструментів у громаді засвідчив переважання фіскальних і регуляторних інструментів за слабкого використання стимулюючих (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Оцінка застосування еколого-економічних інструментів управління землекористуванням у Коблівській СТГ

Група інструментів	Інструмент	Стан застосування	Оцінка
Регуляторні	Встановлення цільового призначення та обмежень	Застосовується відповідно до законодавства	Задовільно
Регуляторні	Прибережні захисні смуги, водоохоронні зони	Частково, без повного внесення до ДЗК	Недостатньо
Регуляторні	Консервація деградованих і еродованих земель	Не застосовується	Відсутній
Фінансово-економічні	Земельний податок і орендна плата	Застосовується, фіскальна функція	Задовільно
Фінансово-економічні	Екологічна диференціація ставок, пільги за ґрунтозахисні практики	Не застосовується	Відсутній
Фінансово-економічні	Туристичний збір	Застосовується (117 тис. грн у 2022 р.)	Без цільового спрямування
Фінансово-економічні	Цільовий фонд охорони земель, платежі за екосистемні послуги	Не застосовуються	Відсутні
Інформаційно-планувальні	Інвентаризація земель, місцева ГІС	Не повною мірою	Недостатньо
Інформаційно-планувальні	Комплексний план просторового розвитку території громади	Потребує розроблення/оновлення	Недостатньо
Інституційно-партисипативні	Міжнародне партнерство, співпраця з бізнесом	Є партнерські зв'язки (Німеччина, Польща, Молдова та ін.)	Задовільно
Інституційно-партисипативні	Угоди із землекористувачами, кооперація фермерів	Епізодично	Недостатньо

Джерело: розроблено автором за [1].

Як свідчать дані таблиці 2.7, у громаді застосовуються переважно базові інструменти, передбачені законодавством, – встановлення цільового призначення земель і справляння плати за землю. Інструменти, що поєднують економічну вигоду з екологічними цілями, – екологічна диференціація ставок плати за землю, пільги за ґрунтозахисні практики, цільовий фонд охорони земель, платежі за екосистемні послуги, консервація деградованих земель з компенсацією – практично не використовуються. Туристичний збір, хоча й

справляється, не має цільового спрямування на охорону прибережних ландшафтів, від стану яких залежить туристична привабливість громади.

Узагальнену оцінку стану управління землекористуванням громади подано у вигляді SWOT-аналізу (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

SWOT-аналіз управління землекористуванням Коблівської СТГ

Сильні сторони (S)	**Слабкі сторони (W)**
Значні земельні ресурси та стабільні надходження плати за землю (21,9 % доходів); унікальні рекреаційні ресурси (море, лиман, лікувальні грязі); виноградарство; вигідне транспортно-географічне положення; досвід міжнародного партнерства	Висока розораність (62,1 %), низька лісистість (2,5 %), екологічна нестабільність території (Кек.ст. = 0,31); стихійні звалища; сезонність туризму; відсутність стимулюючих еколого-економічних інструментів; кадровий дефіцит
Можливості (O)	**Загрози (T)**
Розроблення КППРТГ з екологічною складовою; розвиток органічного виноградарства та агротуризму; залучення коштів міжнародних донорів і програм відновлення; платежі за екосистемні послуги з участю туристичного бізнесу; наближення до політики ЄС щодо сільських територій	Скорочення доходів бюджету внаслідок війни; вітрова ерозія та посухи через зміну клімату; деградація прибережних екосистем через рекреаційне навантаження; відтік молоді; нестабільність законодавства

Джерело: розроблено автором за [1].

Аналіз динаміки бюджетних показників засвідчує, що до повномасштабного вторгнення бюджет громади мав позитивну тенденцію: план доходів 2021 року було виконано на 119 %, зокрема завдяки зростанню надходжень від туристичної діяльності та плати за землю [1]. Проте вже у 2022 році громада зіткнулася з різким скороченням надходжень, а надходження туристичного збору становили лише 117 тис. грн, що є незначною сумою з огляду на понад 35 тис. ліжкомісць у громаді. Це свідчить як про наслідки війни для туристичного сектору, так і про значний неврахований потенціал: частина засобів розміщення працює в тіньовому режимі, а адміністрування збору є недостатнім.

Резерви підвищення ефективності плати за землю пов'язані насамперед із повнотою обліку земель. Після передачі громаді земель державної власності за межами населених пунктів [13] постало завдання інвентаризації цих земель,

формування земельних ділянок і реєстрації права комунальної власності. Частина земель використовується без оформлення прав або на підставі договорів, укладених ще територіальними органами Держгеокадастру, з орендною платою, що не відповідає ринковому рівню. Окремою проблемою є невитребувані земельні частки (паї) та землі відумерлої спадщини, які можуть бути передані у комунальну власність і в оренду на конкурентних засадах. Нормативна грошова оцінка земель потребує оновлення відповідно до чинної Методики [21].

Важливо підкреслити, що в чинній системі плата за землю не враховує екологічного стану земельних ділянок і способу їх використання. Орендар, який розорює схили, не дотримується сівозмін і знищує полезахисні лісові смуги, сплачує таку саму орендну плату, як і орендар, що впроваджує ґрунтозахисні технології. За відсутності економічних стимулів регуляторні вимоги щодо охорони земель виконуються формально, а контроль за їх дотриманням з боку громади ускладнений через брак фахівців. Таким чином, наявні фінансово-економічні інструменти не створюють мотивації до екологічно збалансованого землекористування.

Специфіка Коблівської громади полягає в тому, що значна частина її доходів і зайнятості пов'язана з туризмом, який безпосередньо залежить від якості природного середовища узбережжя. Забруднення пляжів і прибережної смуги, деградація степових ділянок, засолення та замулення лиману знижують привабливість громади для відпочивальників. Відтак туристичний бізнес є прямим вигодонабувачем екосистемних послуг, які забезпечують прибережні ландшафти, однак сьогодні він не бере участі у фінансуванні їх збереження. Це створює об'єктивні передумови для запровадження платежів за екосистемні послуги на договірній основі.

Отже, у Коблівській громаді управління землекористуванням спирається переважно на фіскальні та регуляторні інструменти, тоді як стимулюючі еколого-економічні інструменти не застосовуються.

РОЗДІЛ 3 НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ УПРАВЛІННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯМ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

3.1. Зарубіжний досвід застосування еколого-економічних інструментів на сільських територіях

Процеси децентралізації в Україні відбуваються в умовах набуття статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу, тому найбільш доцільним орієнтиром для вдосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій є досвід держав – членів ЄС. Важливим є також досвід країн, що першими запровадили ринкові механізми оплати екосистемних послуг, а також напрацювання міжнародних організацій щодо відповідального управління земельними ресурсами.

Основою політики ЄС щодо сільських територій є Спільна аграрна політика (САП), яка з 2023 року реалізується на підставі Регламенту (ЄС) 2021/2115 через національні стратегічні плани держав-членів [41]. Нова САП суттєво посилила екологічну складову порівняно з попередніми періодами. Її архітектура охоплює три рівні вимог і стимулів:

– посилена обумовленість (conditionality) – базові вимоги щодо доброго сільськогосподарського та екологічного стану земель (GAEC), дотримання яких є умовою отримання прямих виплат: збереження постійних пасовищ, захист водно-болотних угідь і торфовищ, буферні смуги вздовж водотоків, сівозміна, мінімальний ґрунтовий покрив у чутливі періоди, обмеження обробітку на схилах;

– екологічні схеми (eco-schemes) – добровільні для фермерів, але обов'язкові для запровадження державами річні виплати за практики, корисні для клімату, довкілля та біорізноманіття, на які має спрямовуватися щонайменше 25 % прямих платежів;

– агроекологічні та кліматичні зобов'язання другого стовпа САП – багаторічні контракти з фермерами (як правило, на 5–7 років), що компенсують

додаткові витрати та втрачений дохід від екологічно орієнтованого землекористування.

Таким чином, у ЄС фінансова підтримка землекористувачів безпосередньо пов'язана з досягненням екологічних результатів. Принциповою рисою європейського підходу є принцип «гроші громадськості – за суспільні блага»: виплати здійснюються не за виробництво продукції, а за надання суспільно значущих послуг – збереження ґрунтів, біорізноманіття, ландшафтів, якості води.

Другим важливим інструментом є підхід LEADER/CLLD (розвиток під керівництвом місцевої громади), закріплений Регламентом (ЄС) 2021/1060 [42]. Місцеві групи дій, що об'єднують представників органів влади, бізнесу та громадськості, розробляють власні стратегії розвитку території та розподіляють кошти на проєкти, зокрема з диверсифікації сільської економіки, агротуризму, збереження природної та культурної спадщини. Такий підхід реалізує принцип субсидіарності та є близьким до логіки української децентралізації. Довгострокове бачення сільських територій ЄС до 2040 року [43] визначає чотири напрями розвитку: сильніші, пов'язані, стійкі та процвітаючі сільські території, при цьому стійкість розглядається насамперед як екологічна – збереження природних ресурсів, адаптація до зміни клімату, відновлення ландшафтів.

Новим чинником європейської політики став Регламент (ЄС) 2024/1991 про відновлення природи [45], який зобов'язує держави-члени запровадити заходи з відновлення щонайменше 20 % суходільних і морських територій ЄС до 2030 року, зокрема відновлення агроекосистем, підвищення частки ландшафтних елементів високого різноманіття на сільськогосподарських землях, відновлення осушених торфовищ. Для України, яка наближує своє законодавство до права ЄС, цей регламент окреслює майбутні вимоги до структури агроландшафтів.

Корисним для України є досвід Польщі – держави з подібною історією землекористування та успішною реформою місцевого самоврядування. Закон

про охорону сільськогосподарських і лісових земель 1995 року [46] запровадив механізм вилучення земель із сільськогосподарського виробництва за плату: у разі переведення високопродуктивних земель до несільськогосподарського використання інвестор сплачує одноразовий платіж і щорічні відрахування, кошти від яких надходять на цільові фонди охорони земель і використовуються для рекультивації, протиерозійних заходів, будівництва доріг сільськогосподарського призначення. Польські гміни мають значні повноваження у плануванні використання територій і отримують частку податків, що стимулює їх до ефективного управління землею.

Найвідомішим прикладом платежів за екосистемні послуги є програма Коста-Рики (Pago por Servicios Ambientales), започаткована у 1997 році. За оцінкою S. Pagiola, програма охоплює чотири види послуг – поглинання вуглецю, захист водних ресурсів, збереження біорізноманіття та естетичну цінність ландшафтів, а землевласники отримують платежі за збереження та відновлення лісів на підставі контрактів [50]. Фінансування програми здійснюється за рахунок цільового податку на паливо, внесків водокористувачів (гідроелектростанцій, водоканалів) та міжнародних донорів. Теоретичною основою таких схем є концепція S. Wunder, за якою платежі за екосистемні послуги є добровільною угодою, у межах якої чітко визначену послугу «купує» щонайменше один покупець в одного постачальника за умови фактичного забезпечення послуги [39].

Важливим орієнтиром для країн, що проводять земельні реформи, є Добровільні керівні принципи ФАО щодо відповідального управління землеволодінням [44] та концепція «придатного для мети» (fit-for-purpose) адміністрування земель, запропонована Міжнародною федерацією геодезистів [49]. Остання передбачає поетапне вдосконалення кадастрових і реєстраційних систем: першочергове забезпечення повноти покриття території базовими даними з подальшим підвищенням точності, що особливо актуально для громад з обмеженими ресурсами. Узагальнення зарубіжного досвіду наведено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Зарубіжний досвід застосування еколого-економічних інструментів на сільських територіях та можливості його адаптації в Україні

Країна / організація	Інструмент	Сутність	Можливість адаптації для сільських громад України
ЄС	Обумовленість і екологічні схеми САП	Прямі виплати за дотримання стандартів GAEC і за екологічні практики	Запровадження місцевих пільг і доплат за ґрунтозахисні практики; підготовка до програм ЄС після вступу
ЄС	Агроекологічні контракти	Багаторічні контракти з компенсацією втраченого доходу	Угоди громади з орендарями комунальних земель щодо екологічних зобов'язань
ЄС	LEADER/CLLD	Місцеві групи дій, стратегії під керівництвом громади	Створення місцевих партнерств громади, бізнесу та фермерів
ЄС	Регламент про відновлення природи	Цільові показники відновлення агроекосистем	Включення показників лісистості, частки ландшафтних елементів до КППРТГ
Польща	Плата за вилучення земель, цільові фонди	Платежі інвестора за переведення цінних земель, цільове використання коштів	Цільовий фонд охорони земель громади з наповненням від плати за землю
Коста-Рика	Платежі за екосистемні послуги	Контракти із землевласниками, фінансування від водокористувачів і цільових податків	Схема платежів туристичного бізнесу за збереження прибережних ландшафтів
ФАО, FIG	VGGT, fit-for-purpose	Відповідальне землеволодіння, поетапне вдосконалення кадастру	Інвентаризація земель громади, місцева ГІС, відкритість даних

Джерело: узагальнено автором за [39; 41–46; 49; 50].

Наукова література підкреслює також значення інтеграції сільських територій у регіональний розвиток. N. Ward і D. Brown звертають увагу, що сільські території не слід розглядати лише як аграрну периферію: вони виконують різноманітні функції і мають бути повноцінними суб'єктами регіональної політики [51]. Такий підхід відображено в Законі України «Про засади державної регіональної політики» [17] та Державній стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки [19], які передбачають підтримку розвитку сільських територій і громад з урахуванням їх природно-ресурсного

потенціалу, а також у Цілях сталого розвитку України на період до 2030 року [18], зокрема цілі 15 щодо захисту та відновлення екосистем суші і припинення деградації земель.

Аналіз засвідчує, що успішні зарубіжні практики спираються на кілька спільних принципів: зв'язок фінансових стимулів з екологічними результатами; цільове використання екологічних платежів; багаторічний договірний характер зобов'язань; участь місцевих громад у плануванні та розподілі коштів; наявність достовірних просторових даних для моніторингу виконання зобов'язань. Для українських сільських громад, які отримали повноваження розпорядників земель, частина цих інструментів може бути запроваджена вже зараз у межах чинного законодавства, зокрема через встановлення ставок і пільг з плати за землю, умови договорів оренди комунальних земель і місцеві цільові програми.

Цікавим для українських громад є досвід Нідерландів, де з 2016 року агроекологічні виплати в рамках САП спрямовуються не окремим фермерам, а колективам – агроекологічним кооперативам, що об'єднують землекористувачів певної території [41]. Кооператив укладає договір з державним органом, розробляє план заходів для всього ландшафту (збереження місць гніздування птахів, буферні смуги вздовж каналів, ландшафтні елементи), розподіляє зобов'язання між учасниками та контролює їх виконання. Такий підхід зменшує трансакційні витрати, забезпечує просторову цілісність заходів і посилює відповідальність місцевої спільноти, що відповідає принципам E. Ostrom [36].

У Німеччині важливим інструментом є консолідація земель (Flurbereinigung), яка поряд із поліпшенням структури землеволодінь і мережі польових доріг передбачає створення ландшафтних елементів, буферних смуг уздовж водотоків, протиерозійних насаджень і ділянок для охорони природи. Процедура здійснюється за участю всіх власників земель відповідної території, а вартість екологічних заходів значною мірою покривається з державних і європейських коштів. Досвід Німеччини свідчить, що поєднання землеустрою з екологічними заходами дозволяє вирішувати проблему фрагментації

землекористування та одночасно поліпшувати екологічний стан агроландшафтів.

У Франції особливе значення має система SAFER – товариств з облаштування землі та сільського розселення, які мають переважне право купівлі сільськогосподарських земель і можуть використовувати його для досягнення цілей охорони довкілля, підтримки молодих фермерів і збереження ландшафтів. Крім того, французькі муніципалітети та їх об'єднання розробляють міжмуніципальні плани містобудування, у яких визначаються зони сільськогосподарського та природного призначення з обмеженнями на забудову, що є аналогом українського комплексного плану просторового розвитку території громади.

Порівняння зарубіжних підходів дозволяє виокремити спільну тенденцію: перехід від інструментів, що регулюють окремого землекористувача, до інструментів, що охоплюють ландшафт або територію громади в цілому. Для українських сільських громад це означає, що комплексний план просторового розвитку території має стати не лише містобудівним документом, а й основою для розміщення екологічних заходів, а договірні відносини з орендарями – механізмом їх реалізації.

Отже, зарубіжний досвід свідчить про перехід від фіскальних до стимулюючих еколого-економічних інструментів, у яких фінансова підтримка землекористувачів пов'язується з наданням екосистемних послуг. Для сільських громад України найбільш придатними до адаптації є цільові фонди охорони земель, договірні агроекологічні зобов'язання, платежі за екосистемні послуги та партнерські моделі управління за принципом LEADER.

3.2. Обґрунтування комплексу еколого-економічних інструментів управління землекористуванням громади

Результати аналізу, виконаного в другому розділі, дозволяють сформулювати ключові проблеми землекористування Коблівської громади, на вирішення яких мають бути спрямовані еколого-економічні інструменти:

надмірна розораність та екологічна нестабільність території; низька лісистість і недостатня кількість полезахисних насаджень за значної схильності ґрунтів до вітрової ерозії; рекреаційне навантаження на прибережні екосистеми та незадовільне поводження з відходами; переважно фіскальний характер плати за землю, слабкий зв'язок економічних інструментів з екологічними цілями; вразливість бюджету громади до зовнішніх шоків.

Виходячи з цього, запропоновано комплекс еколого-економічних інструментів управління землекористуванням громади, побудований за класифікацією, обґрунтованою в підрозділі 1.3, і зорієнтований на досягнення трьох цілей: екологічної стабілізації агроландшафтів, збереження рекреаційно-природного потенціалу узбережжя та зміцнення фінансової основи громади (рис. 3.1).

Рис. 3.1. Комплекс еколого-економічних інструментів управління землекористуванням Коблівської СТГ

Джерело: розроблено автором.

Базовим інструментом комплексу є оптимізація структури землекористування громади, яку пропонується закріпити в комплексному плані просторового розвитку території громади, що розробляється відповідно до Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та Закону України

«Про землеустрій» [3] згідно з Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 926 [22]. Оптимізація передбачає виведення з ріллі еродованих, малопродуктивних і схилових земель та їх трансформацію в природні та напівприродні угіддя. Обсяги трансформації обґрунтовано з урахуванням Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель [25], яка передбачає поступове скорочення розораності території України та збільшення частки екологічно стабілізуючих угідь, а також Порядку консервації земель [24]. Розрахунок проєктної структури угідь наведено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Оптимізація структури землекористування Коблівської СТГ

Угіддя, категорія	Існуючий стан, га	Проєктний стан, га	Зміна, га	Кі	Зміна Σ(Кі×Рі)
Рілля	25 844,1	24 044,1	-1 800,0	0,14	-252,0
Пасовища (залуження еродованої ріллі)	5 402,3	6 502,3	+1 100,0	0,68	+748,0
Ліси і полезахисні лісові смуги	1 057,9	1 557,9	+500,0	1,00	+500,0
Інші землі (буферні смуги, ПЗС, ландшафтні елементи)	909,3	1 109,3	+200,0	0,38	+76,0
Інші угіддя без змін	8 412,1	8 412,1	0,0	–	0,0
Разом	41 625,7	41 625,7	0,0	–	+1 072,0
Кек.ст.	0,31	0,33	+0,03	–	–
Кан	3,32	3,23	-0,09	–	–
Розораність, %	62,1	57,8	-4,3 в.п.	–	–

Джерело: розраховано автором.

Реалізація запропонованих заходів дозволить знизити розораність території громади з 62,1 до 57,8 %, збільшити лісистість з 2,5 до 3,7 % і підвищити коефіцієнт екологічної стабільності з 0,31 до 0,33, тобто наблизити територію до межі стабільно нестійких територій. Коефіцієнт антропогенного навантаження знизиться з 3,32 до 3,23. Запропоновані обсяги трансформації є першим етапом, реалістичним з огляду на фінансові можливості громади; подальша оптимізація може відбуватися в міру відновлення економіки та залучення зовнішнього фінансування. Зміну структури угідь показано на рис. 3.2.

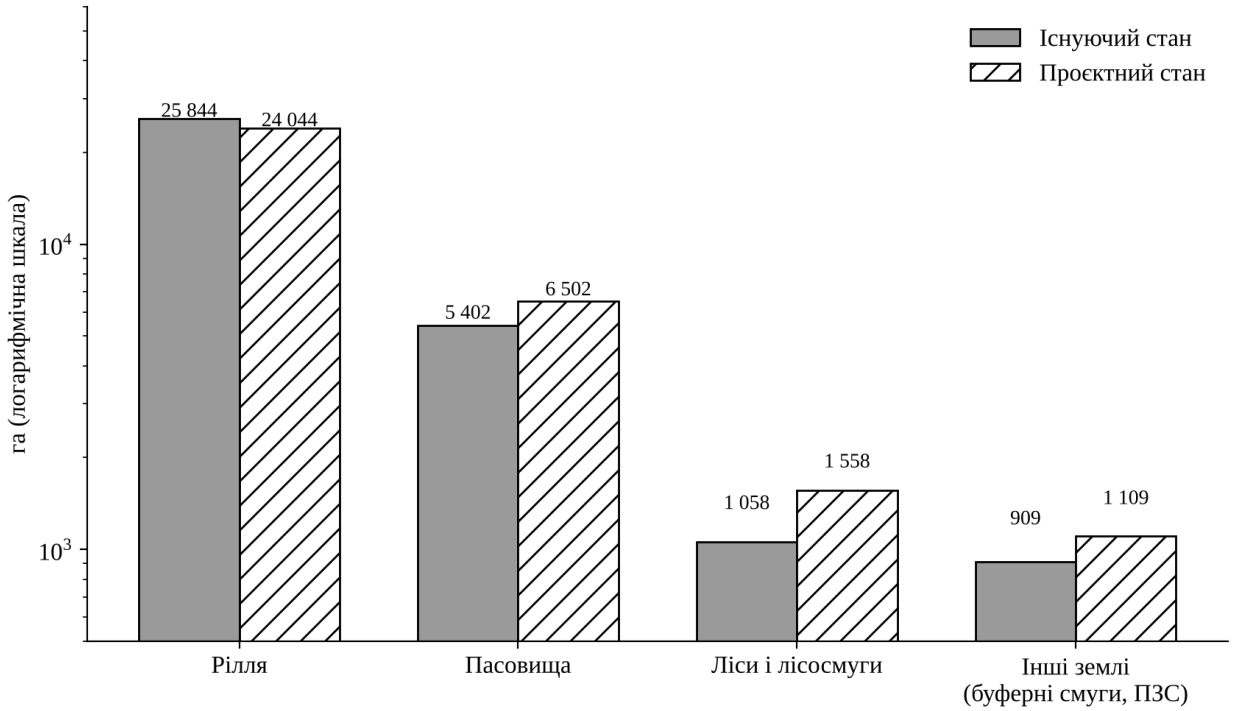

Рис. 3.2. Існуюча та проєктна структура основних угідь Коблівської СТГ, га

Джерело: побудовано автором за даними табл. 3.2.

Регуляторні інструменти комплексу передбачають: встановлення в натурі (на місцевості) меж прибережних захисних смуг уздовж узбережжя моря і лиману відповідно до Водного кодексу України [11] та внесення відомостей про них до Державного земельного кадастру [4]; встановлення обмежень щодо розорювання схилів понад 3° та використання земель у прибережних смугах; консервацію деградованих і малопродуктивних земель згідно із Законом України «Про охорону земель» [6]; проведення стратегічної екологічної оцінки КППРТГ [27]. Регуляторні інструменти мають забезпечити правову визначеність режиму використання екологічно чутливих земель.

Фінансово-економічні інструменти є центральною ланкою комплексу. Пропонується:

– екологічна диференціація ставок орендної плати за земельні ділянки комунальної власності: базова ставка підвищується для земель, що використовуються з порушенням сівозмін або вимог охорони земель, і знижується (на 10–20 %) для орендарів, які впроваджують ґрунтозахисні технології (мінімальний обробіток, покривні культури, смугове розміщення

культур), органічне виробництво або створюють полезахисні насадження. Відповідні умови пропонується вносити до договорів оренди відповідно до Закону України «Про оренду землі» [8];

– встановлення пільг із земельного податку в межах повноважень, наданих Податковим кодексом України [9], для земель, зайнятих полезахисними лісовими смугами, захисними насадженнями, а також для земель, що консервуються;

– створення цільового фонду охорони земель громади, наповнення якого здійснюється за рахунок відрахування 5 % надходжень плати за землю (близько 1,1 млн грн на рік за плановими показниками 2022 року), частини туристичного збору, коштів за відшкодування втрат сільськогосподарського виробництва, грантів і благодійних внесків;

– платежі за екосистемні послуги прибережних ландшафтів: суб'єкти туристичного бізнесу, які отримують вигоду від чистого узбережжя та лиману, на добровільно-договірних засадах фінансують заходи з очищення узбережжя, збереження степових ділянок і лікувальних грязей Тилігульського лиману, а громада забезпечує відповідний режим використання прибережних земель;

– перегляд нормативної грошової оцінки земель відповідно до Закону України «Про оцінку земель» [7] і Методики, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 1147 [21], з урахуванням екологічних чинників, а також перегляд ставок орендної плати за результатами інвентаризації. За оцінкою автора, це може збільшити надходження плати за землю приблизно на 10 % (близько 2,2 млн грн на рік).

Інформаційно-планувальні інструменти мають на меті забезпечити громаду достовірною інформацією про землі. До них належать інвентаризація земель громади згідно з Порядком, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 476 [23], створення місцевої геоінформаційної системи, інтегрованої з Державним земельним кадастром, і моніторинг стану земель з використанням даних дистанційного зондування Землі. Інвентаризація дозволить виявити неврахованих землекористувачів, самовільно зайняті землі,

деградовані ділянки та сформувати земельні ділянки комунальної власності для передачі в оренду на конкурентних засадах. Важливою складовою є розроблення КППРТГ з екологічною складовою, у якому визначаються території для трансформації угідь, екологічна мережа громади та зони рекреаційного використання.

Інституційно-партисипативні інструменти передбачають створення при сільській раді координаційної ради з питань землекористування за участю представників фермерів, агрохолдингів, туристичного бізнесу, громадськості та науковців, розвиток кооперації фермерів у сфері органічного виноградарства, а також партнерство з національним природним парком і регіональним ландшафтним парком. Такий підхід відповідає принципам колективного управління спільними ресурсами E. Ostrom [36] і досвіду LEADER [42].

Узагальнення запропонованих інструментів із визначенням очікуваних результатів подано в таблиці 3.3.

Отже, запропонований комплекс еколого-економічних інструментів поєднує оптимізацію структури угідь (скорочення ріллі на 1 800 га із залуженням, залісненням і створенням буферних смуг), екологічну диференціацію плати за землю, цільовий фонд охорони земель, платежі за екосистемні послуги прибережних ландшафтів, інвентаризацію земель і партисипативні механізми. Це дозволить підвищити коефіцієнт екологічної стабільності території громади з 0,31 до 0,33 та зміцнити фінансову основу охорони земель.

Таблиця 3.3

Запропоновані еколого-економічні інструменти управління землекористуванням Коблівської СТГ

Група інструментів	Інструмент	Відповідальний	Очікуваний результат
Регулятор ні	Встановлення ПЗС, обмеження розорювання схилів, консервація деградованих земель	Сільська рада, землевпорядні організації	Правова визначеність режиму екологічно чутливих земель
Фінансово - економічні	Екологічна диференціація орендної плати, пільги із земельного податку	Сільська рада, орендарі	Стимулювання ґрунтозахисних практик
Фінансово - економічні	Цільовий фонд охорони земель	Сільська рада	Близько 1,1 млн грн на рік на охорону земель
Фінансово - економічні	Платежі за екосистемні послуги узбережжя	Громада, туристичний бізнес	Фінансування збереження прибережних ландшафтів
Інформаці йно-плануваль ні	Інвентаризація, місцева ГІС, КППРТГ з екологічною складовою	Виконавчий комітет, розробники документації	Повнота обліку земель, приріст плати за землю близько 2,2 млн грн
Інституцій но-партисипа тивні	Координаційна рада, кооперація, партнерство з НПП і РЛП	Громада, бізнес, громадськість	Узгодження інтересів землекористувачів

Джерело: розроблено автором.

3.3. Механізм впровадження інструментів та оцінка його ефективності

Запропоновані інструменти можуть дати очікуваний результат лише за умови їх впровадження як цілісної системи, у якій визначено суб'єктів, послідовність дій, джерела фінансування та показники контролю. Тому розроблено механізм впровадження еколого-економічних інструментів управління землекористуванням громади, що складається з чотирьох блоків: цільового, організаційного, ресурсного та контрольно-оцінювального (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Механізм впровадження еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільської громади

Джерело: розроблено автором.

Цільовий блок визначає стратегічні та оперативні цілі, узгоджені зі стратегією розвитку громади та Державною стратегією регіонального розвитку [19]. Організаційний блок охоплює суб'єктів впровадження: сільську раду та її виконавчий комітет, які відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [5] ухвалюють рішення щодо ставок, пільг, програм і використання земель; координаційну раду з питань землекористування; землекористувачів; партнерів – природоохоронні установи, наукові заклади, міжнародних донорів. Ресурсний блок визначає джерела фінансування, кадрове та інформаційне забезпечення. Контрольно-оцінювальний блок передбачає щорічний моніторинг показників і коригування інструментів за його результатами.

Впровадження механізму пропонується здійснювати в три етапи:

– перший етап (2026–2027 рр.) – підготовчий: інвентаризація земель, створення місцевої ГІС, ухвалення рішення про цільовий фонд охорони земель, створення координаційної ради, розроблення КППРТГ із стратегічною екологічною оцінкою;

– другий етап (2027–2029 рр.) – основний: внесення екологічних умов до договорів оренди, запровадження пільг і диференціації ставок, трансформація

угідь, створення полезахисних насаджень і буферних смуг, укладення договорів про платежі за екосистемні послуги з туристичним бізнесом;

– третій етап (2030 р. і далі) – розвитку: оцінка результатів, розширення трансформації угідь, участь у програмах ЄС, розвиток органічного виноградарства та агротуризму.

Для оцінки фінансової потреби та ефективності впровадження розраховано обсяг капітальних витрат на заходи першої черги (табл. 3.4). Питомі витрати прийнято на основі усереднених кошторисних показників для степової зони; їх слід уточнювати на стадії розроблення робочих проєктів землеустрою.

Таблиця 3.4

Розрахунок капітальних витрат на впровадження заходів першої черги

Захід	Обсяг	Питомі витрати, тис. грн	Витрати, млн грн
Залуження еродованої ріллі	1 100 га	8,0 за 1 га	8,8
Створення лісів і полезахисних лісових смуг	500 га	45,0 за 1 га	22,5
Облаштування буферних смуг і прибережних захисних смуг	200 га	8,0 за 1 га	1,6
Інвентаризація земель, створення ГІС, розроблення документації	41 625,7 га	–	1,5
Разом	–	–	34,4

Джерело: розраховано автором; питомі витрати прийнято за припущенням автора.

Загальний обсяг капітальних витрат на заходи першої черги становить 34,4 млн грн, з яких 65 % припадає на створення лісів і полезахисних лісових смуг. Ці витрати пропонується розподілити на п'ять років і фінансувати з кількох джерел: цільового фонду охорони земель громади (близько 1,1 млн грн на рік), бюджету розвитку громади, державних програм (зокрема в рамках заліснення територій), коштів міжнародних донорів і програм відновлення, внесків туристичного бізнесу та землекористувачів. Значна частина робіт із залуження може бути виконана самими орендарями в межах договірних зобов'язань із компенсацією у вигляді знижки орендної плати.

Економічний ефект від впровадження заходів оцінено за запобіганням втратам ґрунту, приростом доходів бюджету та додатковими доходами від використання трансформованих угідь з урахуванням альтернативних витрат (табл. 3.5). Запобігання втратам ґрунту оцінено за умови скорочення змиву та видування ґрунту з виведених з ріллі еродованих земель у середньому на 12 т/га на рік, тобто на 21,6 тис. т на рік, за вартості відновлення поживних речовин і гумусу 290 грн/т.

Таблиця 3.5

Оцінка річного економічного ефекту від впровадження еколого-економічних інструментів

Складова ефекту	Розрахунок	Сума, млн грн на рік
Запобігання втратам ґрунту	21,6 тис. т × 290 грн/т	6,3
Доходи від використання пасовищ (тваринництво)	1 100 га × 1,0 тис. грн/га	1,1
Поглинання вуглецю лісовими насадженнями (умовна оцінка)	500 га × 4 т CO_2 × 1,3 тис. грн/т	2,6
Альтернативні витрати (втрачений дохід від виведеної ріллі)	1 800 га × 2,0 тис. грн/га	-3,6
Чистий річний економічний ефект	–	6,4
Приріст плати за землю за результатами інвентаризації (бюджетний ефект)	10 % від 22,0 млн грн	2,2
Разом з бюджетним ефектом	–	8,6

Джерело: розраховано автором; нормативи прийнято за припущенням автора.

Чистий річний економічний ефект оцінюється в 6,4 млн грн, а з урахуванням бюджетного ефекту від інвентаризації – у 8,6 млн грн. За капітальних витрат 34,4 млн грн простий строк окупності становить близько 5,4 року без урахування бюджетного ефекту і 4,0 року з його урахуванням. Слід зазначити, що ефект від лісових насаджень проявляється поступово, тому повною мірою він буде досягнутий лише після змикання крон через 8–10 років. Водночас низку ефектів не враховано через складність їх грошової оцінки: збереження біорізноманіття, поліпшення мікроклімату та підвищення врожайності на полях, захищених лісосмугами, підвищення туристичної привабливості узбережжя.

Ураховуючи невизначеність умов воєнного та повоєнного часу, ефективність механізму оцінено за трьома сценаріями, підхід до побудови яких запропоновано в роботі Г. Б. Олійник [1]: базовим (поступове відновлення економіки), воєнним (тривале збереження воєнного стану та обмежене фінансування) і кліматичним (посилення посух і вітрової ерозії) (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Сценарна оцінка впровадження еколого-економічних інструментів у Коблівській СТГ

Показник	Базовий сценарій	Воєнний сценарій	Кліматичний сценарій
Обсяг виведення ріллі за 5 років, га	1 800	900	2 200
Кек.ст. на кінець періоду	0,33	0,32	0,34
Розораність, %	57,8	59,9	56,8
Капітальні витрати, млн грн	34,4	17,9	41,7
Чистий річний економічний ефект, млн грн	6,4	3,2	9,1
Строк окупності, років	5,4	5,6	4,6
Основні джерела фінансування	Фонд громади, донори, бізнес	Переважно донори, фонд громади	Державні кліматичні програми, донори

Джерело: розраховано автором.

У воєнному сценарії обсяги трансформації скорочуються вдвічі через обмеженість коштів, а зниження ефекту зумовлене меншою площею заходів. У кліматичному сценарії зростання частоти посух підвищує інтенсивність ерозії, тому трансформація розширюється, а ефект від запобігання втратам ґрунту зростає. У всіх сценаріях впровадження інструментів є економічно доцільним, а строк окупності не перевищує 5,6 року.

Для контролю результатів упровадження запропоновано систему показників моніторингу, яку доцільно включити до щорічного звіту про виконання програми охорони земель громади: розораність території, лісистість, коефіцієнт екологічної стабільності, коефіцієнт антропогенного навантаження, площа земель під ґрунтозахисними практиками, частка проінвентаризованих земель, обсяг коштів цільового фонду, частка плати за землю в доходах

бюджету, кількість укладених договорів про платежі за екосистемні послуги. Моніторинг має відповідати вимогам Закону України «Про Державний земельний кадастр» [4] і Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [26] та враховувати цілі державної екологічної політики [28].

Окремо слід зазначити правові обмеження впровадження, пов'язані з воєнним станом [29]: тимчасові особливості регулювання земельних відносин, установлені Законами № 2145-IX і № 2247-IX [15; 16], обмеження доступу до окремих публічних даних, а також перерозподіл бюджетних коштів на потреби оборони. Тому на першому етапі доцільно зосередитися на інструментах, що не потребують значних витрат: інвентаризації, внесенні екологічних умов до договорів оренди, створенні цільового фонду та координаційної ради.

Отже, розроблений механізм впровадження еколого-економічних інструментів управління землекористуванням громади включає цільовий, організаційний, ресурсний і контрольно-оцінювальний блоки та реалізується в три етапи. Капітальні витрати на заходи першої черги оцінено в 34,4 млн грн, чистий річний економічний ефект – у 6,4 млн грн, строк окупності – близько 5,4 року. Сценарна оцінка підтвердила доцільність впровадження інструментів навіть за несприятливих умов.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі обґрунтовано теоретико-методичні положення та розроблено практичні рекомендації щодо вдосконалення еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій в умовах децентралізації. Отримані результати дозволяють зробити такі висновки.

1. Сільська територія є багатофункціональною соціо-еколого-економічною системою, у якій земельні ресурси одночасно виступають основним засобом виробництва, просторовим базисом розселення та компонентом довкілля. Управління землекористуванням сільських територій має забезпечувати збалансування виробничої, соціальної, рекреаційної та екологічної функцій, а його результативність доцільно оцінювати системою показників, що охоплює структуру угідь, коефіцієнт екологічної стабільності, коефіцієнт антропогенного навантаження та ресурсний декаплінг-фактор.

2. Реформа децентралізації сформувала 1469 територіальних громад і передала сільським громадам повноваження розпорядників земель державної власності за межами населених пунктів, а також широкі повноваження у сферах землеустрою, планування території, встановлення ставок і пільг з плати за землю. Водночас спроможність громад застосовувати еколого-економічні інструменти обмежується недостатністю кадрів, неповнотою даних про землі, а в умовах воєнного стану – скороченням доходів і тимчасовими особливостями регулювання земельних відносин.

3. Удосконалено класифікацію еколого-економічних інструментів управління землекористуванням сільських територій за функціональною ознакою з виділенням регуляторних, фінансово-економічних, інформаційно-планувальних та інституційно-партисипативних інструментів і визначенням суб'єктів їх застосування після децентралізації. Обґрунтовано, що ефективність досягається лише за комплексного поєднання інструментів усіх груп.

4. Коблівська сільська територіальна громада Миколаївської області (площа 41 625,7 га, населення 8 081 особа, понад 2,1 тис. внутрішньо

переміщених осіб) має аграрно-рекреаційну спеціалізацію. Рілля займає 62,1 % території, ліси – лише 2,5 %. За розрахунками автора, коефіцієнт екологічної стабільності території становить 0,31, коефіцієнт антропогенного навантаження – 3,32, тобто територія є екологічно нестабільною з високим рівнем навантаження. Розбіжність з оцінкою, отриманою в базовому дослідженні (0,54), свідчить про потребу в уніфікованій методиці розрахунку показника для громад.

5. Миколаївська область характеризується однією з найвищих в Україні розораністю (69,3 %) і низькою екологічною стабільністю агроландшафтів (Кек.ст. = 0,27 за розрахунками автора). У 2015–2021 роках спостерігався відносний декаплінг за викидами в атмосферу: інтенсивність викидів зменшилася з 0,449 до 0,098 т на 1 млн грн ВРП, а кумулятивний декаплінг-фактор становив 0,70. Водночас навантаження, пов'язане із землекористуванням, залишається високим, а фінансування заходів з охорони земель сільських територій – недостатнім.

6. Оцінка чинних інструментів засвідчила, що в громаді переважають фіскальні та регуляторні інструменти. Плата за землю становить 21,9 % доходів загального фонду бюджету громади (22,0 млн грн у плані на 2022 рік), однак під впливом війни її надходження скоротилися на 39 %, а виконання дохідної частини загального фонду становило 64 %. Стимулюючі інструменти – екологічна диференціація ставок, пільги за ґрунтозахисні практики, цільовий фонд охорони земель, платежі за екосистемні послуги – не застосовуються.

7. Узагальнення зарубіжного досвіду (Спільна аграрна політика ЄС, підхід LEADER, Регламент ЄС про відновлення природи, польські цільові фонди охорони земель, платежі за екосистемні послуги в Коста-Риці, принципи ФАО та FIG) засвідчило перехід від фіскальних до стимулюючих інструментів, що пов'язують фінансову підтримку землекористувачів з наданням екосистемних послуг. Найбільш придатними до адаптації є цільові фонди охорони земель, договірні агроекологічні зобов'язання, платежі за екосистемні послуги та партнерські моделі управління.

8. Розроблено комплекс еколого-економічних інструментів для Коблівської громади, що передбачає оптимізацію структури угідь (скорочення ріллі на 1 800 га із залуженням 1 100 га, створенням 500 га лісів і лісосмуг та 200 га буферних смуг), екологічну диференціацію орендної плати, пільги із земельного податку, цільовий фонд охорони земель (близько 1,1 млн грн на рік), платежі за екосистемні послуги прибережних ландшафтів, інвентаризацію земель і створення координаційної ради. Реалізація заходів дозволить знизити розораність до 57,8 %, підвищити коефіцієнт екологічної стабільності до 0,33 та знизити коефіцієнт антропогенного навантаження до 3,23.

9. Запропоновано механізм впровадження інструментів, що включає цільовий, організаційний, ресурсний і контрольно-оцінювальний блоки та реалізується в три етапи. Капітальні витрати на заходи першої черги оцінено в 34,4 млн грн, чистий річний економічний ефект – у 6,4 млн грн (8,6 млн грн з урахуванням бюджетного ефекту від інвентаризації), простий строк окупності – близько 5,4 року. Сценарна оцінка (базовий, воєнний і кліматичний сценарії) підтвердила економічну доцільність впровадження інструментів за строку окупності від 4,6 до 5,6 року.

Результати роботи можуть бути використані органами місцевого самоврядування сільських громад під час розроблення комплексних планів просторового розвитку територій, стратегій розвитку та місцевих програм охорони земель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Олійник Г. Б. Еколого-економічні механізми управління сільськими територіями в умовах децентралізації : дис. … д-ра філософії : 051 – економіка. Київ : Інститут агроекології і природокористування НААН, 2024.

2. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14

3. Про землеустрій : Закон України від 22.05.2003 № 858-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15

4. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07.07.2011 № 3613-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17

5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр

6. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15

7. Про оцінку земель : Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15

8. Про оренду землі : Закон України від 06.10.1998 № 161-XIV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14

9. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

10. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17

11. Водний кодекс України : Закон України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр

12. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19

13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин : Закон України від 28.04.2021 № 1423-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1423-20

14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо планування використання земель : Закон України від 17.06.2020 № 711-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/711-20

15. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України від 24.03.2022 № 2145-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20

16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 12.05.2022 № 2247-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20

17. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19

18. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019

19. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п

20. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-р

21. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2021 № 1147. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2021-п

22. Про затвердження Порядку розроблення, оновлення, внесення змін та затвердження містобудівної документації : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.09.2021 № 926. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/926-2021-п

23. Про затвердження Порядку проведення інвентаризації земель : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.06.2019 № 476. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2019-п

24. Про затвердження Порядку консервації земель : Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26.04.2013 № 175. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0835-13

25. Про схвалення Концепції Загальнодержавної цільової програми використання та охорони земель : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.01.2022 № 70-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/70-2022-р

26. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12

27. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 № 2354-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19

28. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19

29. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022

30. Третяк А. М. Управління земельними ресурсами : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2006. 360 с.

31. Третяк А. М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування : монографія. Херсон : Грінь Д. С., 2012. 440 с.

32. Добряк Д. С., Канаш О. П., Розумний І. А. Класифікація сільськогосподарських земель як наукова передумова їх екологобезпечного використання. 2-ге вид., доп. Київ : Урожай, 2009. 464 с.

33. Мартин А. Г. Регулювання ринку земель в Україні : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2011. 252 с.

34. Хвесик М. А., Горбач Л. М., Кулаковський Ю. П. Економіко-правове регулювання природокористування : монографія. Київ : Кондор, 2004. 524 с.

35. Сохнич А. Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової трансформації : монографія. Львів : НФВ «Українські технології», 2002. 252 с.

36. Ostrom E. Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action. Cambridge : Cambridge University Press, 1990. 280 p.

37. Daly H. E., Farley J. Ecological Economics: Principles and Applications. 2nd ed. Washington : Island Press, 2011. 509 p.

38. Costanza R., d'Arge R., de Groot R. et al. The value of the world's ecosystem services and natural capital. Nature. 1997. Vol. 387. P. 253–260.

39. Wunder S. Payments for environmental services: some nuts and bolts. CIFOR Occasional Paper No. 42. Bogor : Center for International Forestry Research, 2005. 24 p.

40. Indicators to Measure Decoupling of Environmental Pressure from Economic Growth. Paris : OECD, 2002. 108 p.

41. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the common agricultural policy (CAP Strategic Plans). Official Journal of the European Union. 2021. L 435. P. 1–186.

42. Regulation (EU) 2021/1060 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2021 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund Plus, the Cohesion Fund … Official Journal of the European Union. 2021. L 231. P. 159–706.

43. A long-term Vision for the EU's Rural Areas – Towards stronger, connected, resilient and prosperous rural areas by 2040 : Communication from the Commission COM(2021) 345 final. Brussels, 30.06.2021.

44. Voluntary Guidelines on the Responsible Governance of Tenure of Land, Fisheries and Forests in the Context of National Food Security. Rome : FAO, 2012. 40 p.

45. Regulation (EU) 2024/1991 of the European Parliament and of the Council of 24 June 2024 on nature restoration and amending Regulation (EU) 2022/869.

Official Journal of the European Union. 2024. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1991/oj

46. Ustawa z dnia 3 lutego 1995 r. o ochronie gruntów rolnych i leśnych. Dz.U. 1995 nr 16 poz. 78. URL: https://isap.sejm.gov.pl

47. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування. Децентралізація : офіційний портал. URL: https://decentralization.gov.ua (дата звернення: 20.10.2026).

48. Викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за регіонами України у 2021 році. Головне управління статистики у Львівській області. URL: https://lv.ukrstat.gov.ua/ukr/help/pb_fig2021/chapter_4_2.html (дата звернення: 20.10.2026).

49. Enemark S., McLaren R., Lemmen C. Fit-For-Purpose Land Administration. FIG Publication No. 60. Copenhagen : International Federation of Surveyors, 2014. 42 p.

50. Pagiola S. Payments for environmental services in Costa Rica. Ecological Economics. 2008. Vol. 65, No. 4. P. 712–724.

51. Ward N., Brown D. L. Placing the Rural in Regional Development. Regional Studies. 2009. Vol. 43, No. 10. P. 1237–1244.